

११०१ मानोमर्त्ता अभिद्रुहन्तनूनाभिन्द्र गिर्वणः १ ईशानो यवया वधं १

विश्वानि, विश्वेः कर्मिणि कान्प्रत्ययः, निच्चादाद्युदात्तः । पुंसः कर्माणि
पौंस्यानि, ब्राह्मणादेराकृतिगणत्वात्, गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्म-
णि च (पां ५ । १ । १२४ ।) इति खञ्, निच्चादाद्युदात्तः, प्रथमा
बहुवचनस्य, सुपांसुगिति डादेशः । ननु स्त्रीपुंसाभ्यां नञ् सञ्जौ
भवनात् (पां ४ । १ । ८७ ।) इत्यनेन धान्यानां भवने क्षौत्रे खञ्
(पां ५ । १ । १ ।) इत्येतत्पर्यन्तेषु अपत्याद्यर्थेषु नञ्सञ्जौर्विधानात्,
यथा पुंसोऽपत्यं पौंस्रइत्यादिवत्, पुंसो भावः कर्म वेत्यस्मिन्नर्थे खञ्
बाधित्वा पौंस्रानीत्येव भवितव्यं कथमुच्यते पौंस्यानीति । उच्यते,
आचत्वात् (पां ५ । १ । १२० ।) इति सूत्रे त्वादित्यवधिनिर्देशात्,
ब्रह्मणस्त्वः (पां ५ । १ । १२६ ।) इत्येतत्पर्यन्तैरिमनिजादिभिः
प्रत्ययैः सह त्वतलोः समावेशः, एवं तत्रैव चशब्दात्, नञ्सञ्जोरपि
खञादिभिः समावेशादेव न बाध्यबाधकभावः ॥ ६ ॥

दशमीमृचमाह मानमिति । हे गिर्वण इन्द्र, मर्त्ता विरोधिना
मनुष्या नोऽस्मदीयानां तनूनां शरीराणां माभिद्रुहन् अभितो द्रोहं
मा कुर्युः, ईशानः समर्थस्त्वं वधं वैरिभिः सम्पाद्यमानं यवयास्मत्तः
पृथक्कुरु । मनुष्याइत्यादिषु पञ्चविंशतिसङ्ख्येकेषु मनुष्यनामसु मर्त्ता
व्रात इति पठितं । मर्त्ताः, अस्मिहसिमृगएवमिदमिलूपधूविभ्यस्तन्निति
तन्प्रत्ययस्यैणादिकः निच्चादाद्युदात्तः । अभि, एवमादीनामन्त इत्यन्तो
दात्तः । द्रुहन्, द्रुह जिघांसायां, लिङर्थे लेट् (पां ३ । ४ । ७ ।) इति
प्रार्थनायां लेट्, तस्य भि आदेशः, भोऽन्तः (पां ७ । १ । ३ ।) इति
भस्यान्तादेशः, इतश्चलोपः परस्मैपदेषु (पां ३ । ४ । ६७ ।) इती
कारलोपः, शपोलुक्, सार्वधातुकमपित् (पां १ । २ । ४ ।) इति
तिङो ङित्वास्त्रधूपधगुणाभावः । तनूनां, असामर्थ्यान्न पराङ्गवद्भावः ।
इन्द्र गिर्वणः, मतपूर्वं । ईशानः, धातोरनुदात्तोत्वाच्छपोलुक्लिङसार्वधा-
तुकानुदात्तत्वे धातुस्वर एव शिष्यते । यवय, यौतेर्णिचि संज्ञापूर्वको
विधिरनित्यमिति वृद्धिर्न क्रियते, अथवा यातीति यवः, पचाद्यच्,
यवं करोतीत्यर्थे, तत् करोति तदाचष्ट इति सूत्रवार्तिकेनणिच्, इष्टव-

द्वावाट्टिलोपः, तस्य स्थानिवद्भावाद्बुद्धभावः । वधं, हनश्च वधः (पां ३ ।
 ३ । ७३) इति भावेऽप्यप्रत्ययस्तत्सन्निधौगणितः स्थानिवद्भावेनान्तो-
 दात्तो वधादेशः, उदात्तनिवृत्तिस्त्रेणाप्युदात्तत्वं ॥ १० ॥ इति
 प्रथमस्य प्रथमे दशमो वर्गः । १० ।

शुद्धिपत्रम् ।

पृष्ठं	पंक्तिः	अशुद्धं	शुद्धं
१३	७। ८	यथातिनय	यथातिष्ठथे
१४	१	तवैव	तव न
१६	१	स्तुत्ययन	स्तुत्यर्थेन
२४	२२	उक्तेन	उच्येन
२५	२८	कर्तृकात्	कर्तृकां
६२	१८	संस्कृतं	संस्कृतां
६२	२४	चुरभ	क्षुभ
६५	२	दीर्घः	दीर्घत्वं
८०	२२	तः	तुः

षष्ठसूक्तं ।

१ १ १ युञ्जन्ति ब्रह्मरूपं चरन् परितस्थुषः १
रोचन्ते रोचना दिवि १

सुरुपेत्यादिषु षट्सूक्तेषु तृतीयस्य युञ्जन्तीति सूक्तस्य मन्त्रसङ्ख्या-
ऋषिच्छन्दो, दैवतानि, विनियोगश्च, पूर्ववदवगन्तव्यः । दशैवे तस्मिन्
सूक्ते आद्यास्तिखोऽन्तिमाचेत्येताश्चतस्र रोच्यः । आदहेत्येताश्चतुर्थी-
मारभ्य षडुचो मारुत्यः, तासु मध्ये वीलुचिदिन्द्रिणेत्येत द्वे ऋचौ मारुत्यौ
सत्यावैन्द्र्यावपि भवतः, तदेतत् सर्वमनुक्रमणिकायामुक्तं, सुरुपेष्टत्वं
दशैन्द्रं, आतु युञ्जन्त्यादहेत्येताः षण्णमारुत्यः, वीलुचित् इन्द्रिणेत्येन्द्रौ-
चेति । एतस्मिन् सूक्ते युञ्जन्तीत्यसौ तृचस्तृतीये रात्रिपर्याये ब्राह्मणा-
च्छंसिन उक्तिरूपः, * तथाचातिरात्रे पर्यायाणामिति खण्डे योगे योगे
तवस्तारं युञ्जन्ति ब्रह्मरूपमिति सूत्रितं, तत्र प्रथमानुचमाह युञ्जन्ती-
ति । इन्द्रो हि परमैश्वर्ययुक्तः, परमैश्वर्यश्चाभिवाच्यादित्यनन्तरूपे-
णावस्थानादुपपद्यते । ब्रह्मादित्यरूपेणावस्थितं । अरुषं हिंसकरहि-
ताभिरूपेणावस्थितं । चरन्तं वायुरूपेण सवतः प्रसरन्तमिन्द्रं परि-
तस्थुषः परितोऽवस्थिता लोकत्रयवर्तिनः प्राणिनो युञ्जन्ति, स्वकीय-
कर्माणि देवतात्वेन सम्बद्धं कुर्वन्ति, तस्यैवेन्द्रस्य मूर्तिविशेषभूता रोचना
नक्षत्राणि दिवि द्युलोके रोचन्ते प्रकाशन्ते । अस्य मन्त्रस्योक्तार्थपरत्वं
ब्राह्मणान्तरे व्याख्यातं, युञ्जन्ति ब्रह्ममित्याह, असौ वा आदित्यो ब्रह्मः,
आदित्यमेवास्मै युनक्ति, अरुषमित्याह, अग्निर्वा अरुषः, अग्निमेवास्मै
युनक्ति, चरन्तमित्याह, वायुर्वै चरन्, वायुमेवास्मै युनक्ति, परित-
स्थुष इत्याह, इमे वै लोकाः परितस्थुषः इमानेवास्मै लोकान् युनक्ति,
रोचन्ते रोचनादिवीत्याह, नक्षत्राणि वै रोचनादिवि, नक्षत्राण्येवास्मै
रोचयन्तीति । पञ्चविंशतिसङ्ख्याकेषु महद्भामसु महः, ब्रह्म इति पठितं,
आदित्यस्यापि महत्त्वादेव ब्रह्मत्वं । युञ्जन्ति, अन्तेः प्रत्ययस्वरूपाद्युदात्तत्वं ।
ब्रह्ममिति शब्दः प्रातिपदिकान्तोदात्तः । न सन्ति रक्षा यस्यासावरुषः,

१ २ १ युञ्जन्त्यस्य काम्या हरी विपक्षसा रथे ॥
शोणा धृष्णू नृवाहसा ॥

नञ् सुभ्यां (पां ६ । १ । १७१ ।) इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं, अमिपूर्वः
(पां ६ । १ । १०७ ।) इतिपूर्वरूपे, एकादेशजुदात्तेनोदात्तः (पां ८ ।
१ । ५ ।) इत्युदात्तत्वं । चरन्ते, शपः पित्वादनुदात्तत्वं, शतुश्च लसार्व
धातुखरेण धातुखर एव शिष्यते । तस्युघः, तिष्ठतेर्लिटः कसुरादेशः,
वस्वेकाजाहसां (पां ७ । २ । ६७ ।) इतीटमन्तरङ्गमपि बाधित्वा,
सम्भसारणं सम्भसारणाश्रयश्च वलीयइति शसिपरतो भत्वात्, वसोः
सम्भसारणं परपूर्वत्वं, शासिवसिघसीनाच्च (पां ८ । ३ । ६० ।) इति
यत्वं, वसोः प्रत्ययखरेणोदात्तत्वं । रोचन्ते, लिङो लसार्वधातुकानु-
दात्तत्वं, धातुखरएव । रोचना, अनुदात्तेतश्च ह्लादेः (पां ३ । २ । १४६)
इति युच्, युवोरनाकौ (पां ७ । १ । १ ।) इत्यनादेशः, चितः (पां ६ ।
१ । १६३ ।) इत्यन्तोदात्तत्वं । दिवि, ऊडिदम्पदादित्यादिना विभक्तोर-
दात्तत्वं । १ ।

द्वितीयाम्बचमाह युञ्जन्त्यस्येति । अस्य ब्रह्मादिशब्दप्रतिपाद्यस्यादि-
त्यादिमूर्त्तिभिस्तत्र तत्रावस्थितस्येन्द्रस्य रथे, हरी एतन्नामानौ द्वावश्चौ
सारथयो युञ्जन्ति, इन्द्रसम्बन्धिनोरश्वयोर्हरिनामत्वं, हरीन्द्रस्य,
कोट्टिशोऽभेरिति पठितत्वात् । कीटशौ हरी, काम्या कामयितव्यौ । पुनः
कीटशौ विपक्षसा, विविधे पक्षसी रथस्य पार्श्वौ ययोरश्वयोस्तौ
विपक्षसौ, रथस्य द्वयोः पार्श्वयोर्गोवितावित्यर्थः । पुनरपि कीटशौ,
शोणा रक्तवर्णौ । पुनः किम्भूतौ धृष्णू, प्रगल्भौ । पुनः किम्भूतौ, नृवाहसा,
नृणां पुरुषाणामिन्द्रतत्सारथिप्रमुखानां वाहकौ वोढारौ । अस्य ब्रह्म-
मित्युक्तस्य परामर्शात्, इदमोऽन्वादेशोऽनुदात्तसूतीयादौ (पां १ ।
४ । ३२ ।) इत्यश्रु, अश्रुः शित्वात् सर्वादेशोऽनुदात्तः, विभक्तोरनुदात्तत्वे-
वेति सर्वानुदात्तत्वं । काम्या, कमुकान्तौ, कमेर्णिङ्, कामयते; अचोयत्
(पां ३ । १ । ६७ ।) इति यत्ययः, तित्त्वखरितापवादत्वेन, यतोनावः,
(पां ६ । १ । ११३) इत्याद्युदात्तत्वं, सुपां सुलुक् (पां ७ । १ । ३६ ।) इति
दिवचनस्य डादेशः । हरतो रथमिति हरी, हृषिषीत्यादिना इन्,
नित्वादाद्युदात्तः । विपक्षसा, पचिवचिभ्यां सुट्चेति पचैः सुडागमः ।
विभिन्ने पक्षसी पार्श्वौ ययोस्तौ, विशब्दे निपातत्वादुदात्तः, पूर्वपद-

१ ३ १ केतुं कृण्वन्केतवे पेशो मर्या अपेशसे । समुषद्भिरजायथा* १

प्रकृतिस्वरूपेण स एव शिष्यते, द्विवचनस्य डादेशः । रचे, रमन्तेऽस्मि-
न्निति तथः, रमुकोडायां, हनि कुषिनीरमिकाश्रिभ्यः क्यन्निति क्यन्,
कित्वात्, अनुदात्तोपदेशे (पां ६ । ४ । ३७ ।) इत्यादिना मकारलोपः,
नित्स्वरेणाद्युदात्तः । शोणा, * शोण्य रक्तोकरणे, शोण्यतेरच्, चित्त्वा-
दन्तोदात्तः, सुपांसुलुगिति द्विवचनस्य डादेशः । छ्णा, जिष्ठवाप्रागञ्छे,
असि गृधि छ्धि क्षिपेः कृः (पां ३ । २ । १४० ।) इति कृप्रत्ययः,
कित्वाद्गुणाभावः, प्रत्ययस्वरः । न्वाहसा, नृन् वहत इति वहेः, वहि हा
धाञ्भ्यश्चन्दसीत्यसुन्, निदित्यनुवृत्तेर्ह्रस्विः, नित्वादाद्युदात्तः, कदुत्त-
रपदप्रकृतिस्वरत्वेन स एव शिष्यते ॥ १ ॥

तृतीयामृचमाह केतुं कृण्वन्निति । हे मर्या मनुष्या, इदमाश्चर्यं
पश्यतेत्यध्याहारः । किमाश्चर्यमिति तदुच्यते, आदित्यरूपोऽयमिन्द्र
उषद्भिर्दाहकैरग्निभिः प्रतिदिनमुषःकाल एव समजायथाः, उद-
पद्यत, अथवा सूर्यस्यैवास्तसमये मरणमुपचर्यं व्यत्ययेन बह्वचनं
कृत्वासम्बोधनं क्रियते, हे मर्यं प्रतिदिनं त्वमजायथा इति * यावत्,
किं कुर्वन् अकेतवे राज्ञौ निद्राभिभूतत्वेन प्रज्ञानरहिताय प्राणिने
केतुं कृण्वन् प्रातः प्रज्ञानं कुर्वन् । पुनः किं कुर्वन्, अपेशसे राज्ञा-
वन्धकारावृत्तत्वेनानभिद्यत्तत्वाद्गुणरहिताय पदार्थाय प्रातरन्धकार-
निवारणेन पेशो रूपमभिव्यज्यमानं कुर्वन् । पेश इति रूपनाम,
पिंशतेरिति यास्तः । अकेतवे, अपेशस इति चतुर्थर्थो घट्टर्थे द्रष्टव्यौ ।
केतुं, प्रातिपदिकस्वरः । कृण्वन्, कृवि ह्रिंसाकरणाद्योश्च, लटः श्रुतादेशः,
इदितो नृन् धातोरिति नुमागमः, कर्त्तरिश्चपि प्राप्ते, धिग्विकृण्वो-
रच् (पां ३ । १ । ८० ।) इत्युप्रत्ययः, तत्सन्निधौगेन वकारस्य चाकारः,
अतोलोपः (पां ६ । ४ । ४८ ।) इत्यकारलोपः, तस्य स्थानिवद्भावात्
पूर्वस्य लघूपधगुणो न भवति । अकारस्य प्रत्ययस्वरलोदात्तत्वं ।
अकेतवे, बह्वचनीयै, नजसुभ्यां (पां ६ । २ । १४२ ।) इत्युत्तरपदान्तो-

* शोण्यवर्णयोः मसनकरणात् करणे घञ्, जिष्ठादाद्युदात्तः, कां ।

* योष्यं कां ।

१ ४ १ आदह स्वधामनु पुनर्गर्भत्वमेरिरे ।

दधाना नाम यज्ञियं ।

दात्तत्वं । पेशः, नन्विषयस्यानिसन्तस्येत्याद्युदात्तः । मर्या, कृन्दसि
निष्कर्ष देव ह्यय (पां ३ । १ । १२३) इत्यादौ भियतेर्निपातितः, अम-
न्वितनिघातः, असामर्थ्यात् पूर्वस्य न पराङ्गवद्भावः । अपेशसे, नञ्-
सुभ्यां (पां ६ । २ । १४९ ।) इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं । सं, निपात
आद्युदात्तः । उषद्भिः, उषद्भुषदाह, ज्वलद्भीरभिः, लटः शत्रादेशे
अपि प्राप्ते व्यत्ययेन शः, सार्वधातुकमपिदिति तस्य छित्वास्तधूपधगुणो
न भवति, शस्य प्रत्ययखरेणोदात्तत्वं, उपरि शतुरदुपदेशास्तसार्वधा-
तुकानुदात्तत्वं, एकादेश उदात्तेनोदात्तः (पां ८ । २ । ५) इत्युदात्तत्वं ।
अजायथाः, अजायतेत्यर्थे पुरुषव्यत्ययो निघातस्वरः ॥ ३ ॥

चतुर्थीश्चमाह, आदहेति । अत्रान्ति विशेषविनियोगः, चतु-
र्विंशेऽहनि प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे आदह स्वधामन्विति हे
ऋचौ, इन्ध्रेण सं हि दृक्षस इत्येका, अयन्तचः घलहस्तोजियसञ्चक्रः,
तथाच सूत्रितं, चतुर्विंशं होताजनिष्ठेतिखण्डे, इन्ध्रेण सं हि दृक्षसे,
आदहस्वधामन्वित्येका हेचेति । यद्यप्येतदैन्यं सूक्तं, तथाप्यादहेत्या-
दिषु षट्सु मरुतो वर्ण्यन्ते, प्रायेणेन्द्रमरुत इत्यनुक्रमणिकायामुक्तत्वात् ।
आदित्ययमानन्तर्यार्थो निपातः । अहेत्यवधारणार्थः । आदह दृष्टे-
रनन्तरमेव, स्वधामनु इतः परं जनिष्यमाणमन्नमुदकम्बानुलक्ष्य मरुतो
देवां गर्भत्वमेरिरे, मेघमध्ये जलस्य कर्त्तारं प्रेरितवन्तः, प्रतिसंवत्स-
रमेवं कुर्वन्विति दर्शयितुं पुनः शब्दः प्रयुक्तः । कीदृशा मरुतः, यज्ञियं
यज्ञाहं नाम दधाना धारयन्तः । सप्तसु गणेषु मरुतामीदृचान्यादृ-
क्ष्चेत्यादीनि यज्ञयोग्यानि नामान्यत्राभ्याताति । अन्य इत्यादिष्वष्टा-
विंशतिसङ्ख्येकैष्वन्ननामसु कर्त्तुं चरसः स्वधेति पठितं । अर्ण इत्यादि-
ष्वेकशतसङ्ख्येकैषूदकनामसु तेजः स्वधा अक्षरमिति पठितं । आतः,
अह, निपातावाद्युदात्तौ । सं लोकं दधाति पुष्पातीति स्वधा, आतोऽनुप-
सर्गेकः (पां ३ । २ । ३ ।) इति कः, कदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । अनु, पुनः
शब्दैर्निपातावाद्युदात्तौ । गर्भस्य भावो गर्भत्वं, प्रत्ययस्वरः ।
यरिरे, अन्तर्भावितव्यर्थोदीरगतावित्यस्मादनुदात्ततः परस्य लिटस्त्व-
स्येरेच्, छित्वादन्तोदात्तः, सहसुपेत्यत्र सुपेति योगविभागायं

१ ५ १ वीलु चिदारुजन्तुभिर्गुहाचिदिन्द्र वद्विभिः । अविन्द उत्तिया अनु ।

आडा सह तिडसमासेऽपि समासस्य (पां ६ । १ । ३२३) इत्यन्तोदा-
त्तत्वं, इजादेश्च गुरुमतो ऽट्ठः (पां ३ । १ । ३६) इति आम् न
भवति, मन्त्वत्वात् । अहश्चन्द्रयोगान्निधाताभावः, तुपश्यपश्यताहैः
पूजायां (पां ८ । १ । ३६) इति निषेधात् । दधानाः, शानचस्त्रित्वा-
दन्तोदात्तत्वे प्राप्ते, अभ्यस्तानामादिः (पां ६ । १ । १८६) इत्याद्युदात्तत्वं ।
यश्चमर्हतीति यच्चियं, यच्चर्त्विभ्यां घञ्जौ (पां ५ । १ । ७१) इति
घप्रत्ययः, आयमेयीनीयियः फट्छक्कां प्रत्ययादीनां (पां ७ । १ । २१)
इतीयादेशः, प्रत्ययस्वरेशेकार उदात्तः ॥ ४ ॥

पञ्चमीमृचमाह, वीलु चिदिति । अस्ति किञ्चिदुपाख्यानं, पण्डिभि-
र्देवलोकाद् गावोऽपहृता अन्यकारे प्रक्षिप्ताः, तास्तेनै मरुद्भिः सहा-
जयदिति । एतच्चानुक्रमणिकायां सूचितं, पण्डिभिरसुरैर्निगृह्य
गा अन्वेष्टु सरमा देवशुनोन्नेष प्रक्षिता; तामयुग्मिः पणयो मिची-
यन्तः प्रोचुरिति । मन्त्वान्तरे च दृष्टान्ततया सूचितं, निरुद्धा आपः
पण्डिनेव गाव इति । तदेतदुपाख्यानमभिप्रेत्योच्यते, हे इन्द्र, वीलु-
चित् दृढमपि दुर्गमस्थानमारुजन्तुभिर्भञ्जद्भिः वज्रिभिर्वीरुभिरेव
नेतुं समर्थैर्मरुद्भिः सहितत्वं, गुहाचित् गुहायामपि स्थापिता
उत्तिया गा अन्वविन्दः, अन्विष्य लब्धवानसि । ओजः पाजइत्यादिस्व-
ष्टाविंशतिसङ्ख्याकेषु बलनामसु दत्तः वीलु सप्तमिति पठितं । नव-
सङ्ख्याकेषु गोनामसु अघ्निया उखा उत्तिया इति पठितं । वीलु, प्राति-
पदिकस्वरः । चित्, चादिरनुदात्तः । आरुजन्तुभिः, रजो भङ्ग इत्यौ-
णादिकः कलृच्प्रत्ययः, कित्वाद्गुणाभावः, चित्त्वादन्तोदात्तत्वं, समासे
कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । गुहा, सप्तम्या ङादेशः, ग्रामादीनास्तेत्याद्यु-
दात्तः । वज्रिभिः, वहि श्रिखुरलाह्वारिभ्यो निदिति वहेर्नित्प्रत्ययः,
नित्त्वादाद्युदात्तः । अविन्दः, श्रेमुचादीनां (पां ७ । १ । ५६) इति
नुमागमः, लुङ् लङ् लृङ्स्त्वडुदात्तः (पां ६ । ४ । ७१) इत्यङागमः,
उदात्तश्च । वसन्तीत्युत्तियाः, वसेः कर्त्तरि यक् प्रत्ययः, यत्वाभावश्च
वाङ्मलादृहनीवः । उत्तिय, पदार्थविशेषसमुत्थं प्रत्ययतः प्रत्यये

१६१ देवयन्तो यथा मतिमच्छा विदद्वसुं गिरः १

महामनूषत श्रुतं १

तद्वृद्धमिति, इकारः प्रत्ययस्वरेशोदात्तः ॥ ५ ॥ इति प्रथमस्य प्रथमे
एकादशो वर्गः ॥

युञ्जन्तीति सूक्ते घञीमृचमाह, देवयन्त इति । देवयन्तो मरुत्
सञ्ज्ञकान् देवानिच्छन्तो गिरः स्तोतार ऋत्विजः महां प्रौढं मरुद्गण-
मच्छा प्राप्तुमनूषत श्रुतवन्तः । कीदृशं मरुद्गणं, विदद्वसुं, वेदयद्भिः
स्वमहिमप्रख्यापकैर्वसुभिर्धनैर्युक्तं । पुनः कीदृशं, श्रुतं विख्यातं । मरु-
द्गणस्य दृष्टान्तः, यथा मतिं, मन्तारमिन्द्रं यथा श्रुवन्ति तथेत्यर्थः । देव-
यन्तः, देवानात्मन इच्छन्तः, सुप आत्मनः क्वच् (पां १ । १ । ८ ।) इति
क्वच्प्रत्ययः, क्वचिच् (पां ७ । ४ । ३३ ।) इतीत्वं, अकृतं सार्वधातु-
कयोर्दीर्घः (पा ७ । ४ । २५ ।) इति दीर्घत्वञ्च न भवति, न कृन्द-
स्य पुनस्य (पां ७ । ४ । ३५ ।) इत्यनेन क्वचि यत् प्राप्तमीत्वं दीर्घत्वं
वा तस्य सर्वस्य प्रतिषेधात्, यद्यपीत्वमेव प्रकृतं, तथापि व्यवहितस्यापि
दीर्घत्वस्य प्रतिषेध इति विज्ञायते, अश्रायन्त इत्यादौ, अश्राद्यस्यात्
(पां ७ । ४ । ३७) इत्यात्वविधानादिति ह्युक्तं, कञन्ताच्छट्प्रत्ययः,
क्वचिच्छित्वादनोदात्तत्वं, श्रपः पित्वेन, श्रतुश्च लसार्वधातुकसरेणाद्यु-
दात्तत्वे, एकादेश उदात्तेनोदात्तः (पां ८ । २ । ५) इत्युदात्तत्वं । यथा,
प्रकारवचने थाल्, (पां ५ । ३ । २३) इति थाल्प्रत्ययः, जितीति
प्रत्ययात् पूर्वमुदात्तत्वं । मतिं, मन्त्रे लघेपचमनविदभूवीरा उदात्तः
(पां ३ । १ । ६६ ।) इति क्तिन् प्रत्यय उदात्तश्च । मतिशब्दो ज्ञान-
परोऽप्युपचाराज्ज्ञातरीन्ने वर्तते, अथवा पदान्तरे विशेष्यानुपादाना-
दिङ्प्रत्ययैषा सञ्ज्ञा, ततश्च, क्तिच् क्तौच् सञ्ज्ञायां (पां ३ । ३ । १७४ ।)
इति मन्यतेः कर्त्तरि क्तिच्, तस्योपदेशेऽनुदात्तत्वादित्प्रतिषेधः,
चित्वादनोदात्तत्वं । अच्छा, अध्याहृतगच्छत्यर्थयोगात्, अच्छगत्य-
र्थवेदेषु (पां १ । ४ । ६६ ।) इति गतिसञ्ज्ञया सह निपातसञ्ज्ञाया
अपि समावेशान्निपाता आद्युदात्ता इत्याद्युत्तत्वं । विदद्वसुं, विद-
ज्ञानइत्यस्मादन्तर्भावितव्यर्थोच्छट्प्रत्यये विदन्त्यौदार्यातिशयवक्तव्या
ज्ञापयन्ति वसुनि धनानि यं स विदद्वसुः, विदेः शट्प्रत्यये, अदिप्र-
भृतिभ्यः श्रपः (पां १ । ४ । ७२) इति श्रपोलुकि, प्रत्ययस्वरेश श्रतुश्चदा-

१७१ इन्द्रेण सं हि दृक्षसे सञ्जग्मानो अबिभ्युषा । मन्दू समानवर्चसा ॥

सत्त्वं, बज्रग्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेन तदेव शिष्यते । गृह्णन्ति स्तुव-
न्तीति गिरः, गृह्णातेः क्तिपि, ऋत इद्भातोः (पां ७।१।१००।)
इतीत्वं, रपरत्वं, धातुस्वरेशोदात्तत्वं । महां, महान्तं, नकारतकार-
योर्लोपश्चान्दसः, प्रातिपदिकस्वरेशोदात्तत्वं । अनूषत, शु स्तुतौ,
व्यत्ययेनात्मनेपदं, लुङि भास्य अदादेशः, सिचि कुटादित्वेन छित्वाद्-
गुणाभावः, इडभाव उकारदीर्घत्वञ्च क्चान्दसं, निघातः । श्रुतं, प्रत्यय-
स्वरः ॥ ६ ॥

सप्तमीमृचमाह इन्द्रेण सं हीति । हे मरुद्गण, त्वं इन्द्रेण सञ्ज-
ग्मानः सङ्गच्छमानः सन्दृक्षसे हि, सम्यक् दृश्येथाः खलु, अवश्यम-
स्माभिर्द्रष्टव्य इत्यर्थः । कीदृशेनेन्द्रेण, अबिभ्युषा, भीतिरहितेन ।
कीदृशाविन्द्रमरुद्गणौ, मन्दू, नित्यं प्रमुदितौ । पुनः कीदृशौ तौ,
समानवर्चसा तुल्यदीप्तौ । पुरा कदाचिद्वृत्रवधदशायां इन्द्रस्य सखायः
सर्वे देवा वृत्रसेनापसारिताः, तदानीमिन्द्रस्य वृत्रसम्बन्धिसकलसेना-
जयार्थं मरुद्भिः सङ्गमोऽभूत्, सोऽयमर्थो वृत्रस्य त्वास्य सयादिति मन्वे
सङ्गृहीतः, इन्द्रो वृत्रं हनिष्यन्निति ब्राह्मणे प्रपञ्चितञ्च । इन्द्रशब्दः
परमैश्वर्यवन्तं मरुद्गणं वाभिधत्ते, तदानीमिन्द्रस्य सम्बोधनं । वहि-
रेवाध्याहर्त्तव्यं । तथाचैयमग्यास्त्रेण व्याख्याता, इन्द्रेण सं हि दृक्षसे
सङ्गच्छमानोऽबिभ्युषा गणेन मन्दूमदिष्णू युवां स्थोऽपि वा मन्दूना
तेनेति स्यात् समानवर्चसेत्येतेन व्याख्यातमिति । सन्दृक्षसे सम्प्रत्येथाः,
दृष्ट्वेति वक्तव्यमित्यात्मनेपदं, दृष्ट्वेर्लिङर्थे जेडितिप्रार्थनायां जेट,
यासःसे (पां ३।४।८०।) इति से, जेटोऽडाटौ (पां ३।४।८४।)
इत्यडागमः । सिब्वज्जं जेटि (पां ३।१।३४।) इति सिप्, सञ्ज्ञा-
पूर्वको विधिरनित्यइति गुणाभावः । व्रक्षादिना घत्वं, घटोः कःसि,
(पां ८।२।४१।) इति कत्वं, आदेशप्रत्यययोः (पां ८।३।५६।)
इति सिपः सस्य घत्वं, बज्रजगृह्यात् सिपः परस्ताच्छबपि भवति, सिपा
व्यवधानात् पश्चादेशो न भवति । शपः पिप्वादानुदात्तत्वं, उत्तरस्य
लसार्धधातुक्कानुदात्तत्वं, धातुस्वर एव शिष्यते, हिशब्दयोगात्, तिङ्ङ
तिङ्ङ इति निघातो न भवति, हिच, (पां ८।१।३७) इति प्रतिषे-

१८१ अनवद्यैरभिव्युभिर्मखः सहस्वदचति ।

गणैरिन्द्रस्य काम्यैः ॥

धात् । सङ्गमानः, गमेः सम्पूर्वात्, कृन्दसि, लङ् लङ् लिटः, (पां १ । ४ । ६) इति वर्त्तमाने लिट्, समो गन्धुच्छीत्यादिनात्मनेपदविधाना-
 लिटः कानज्जेति लिटः कानजादेशः, द्विर्भावो, हलादिशेषोऽभ्यासस्य
 स्तृत्वं, गमहनेत्युपधालोपः, कानचस्त्वित्वादन्तोदात्तत्वं, गतिसमासे
 कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । अविभ्युषा, जिभीभये, पूर्ववलिट्, शेषात्
 कर्त्तरि परस्मैपदं, कसुख (पां ३ । २ । १०७ ।) इति लिटः कसुरा-
 देशः, तस्य कित्वाद्गुणमावः, अभ्यासस्याचोऽङ्गस्वस्य, क्रादिनियमात्
 प्राप्तइट्, वस्त्रेकाजाहसां (पां ७ । २ । ६७ ।) इति नियमान्निवर्त्तते,
 नञ्समासे ढतीयैकवचने सति भत्वात्, वसोः संप्रसारणं (पां ६ ।
 ४ । १९१ ।) इति वकारस्य उकारः, सम्प्रसारणाच्च (पां ६ । १ ।
 १०८ ।) इति पूर्वरूपत्वं, प्राप्ति वसि घसीनाच्च (पां ८ । ३ । ६० ।)
 इति घत्वं, इयडादेशं बाधित्वा, एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य (पां ६ ।
 ४ । ८२ ।) इति यणादेशः, अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । पूर्वेण पदेन
 सह संहितायामेकारस्य, एङः पदान्तादति (पां ६ । १ । १०६ ।)
 इति परपूर्वत्वे प्राप्ते, प्रकृत्यान्तः पादमव्ययपरे (पां ६ । १ । ११५ ।)
 इति प्रकृतिभावः । मन्दू, मति स्तुतिमोद मद स्वप्रकान्ति गतिषु, इदि-
 तोनुमधातोः (पां ७ । १ । ५८ ।) इति नुमागमः, कुरित्यनुष्टौ कुरिः,
 शङ्कु पीयु नीलङ्कु क्तिगित्यत्राविभक्तिकनिर्देशात् हन्तेर्हिगुरितिवत्
 धात्वन्तरादपि कुरित्युक्तं, प्रत्ययस्वरेशोदात्तः, द्विवचनमौ, प्रथमयोः
 पूर्वसवर्णः (पां ६ । १ । १०९ ।) इति पूर्वसवर्णदीर्घः, ढतीयैकवचने
 चेत्, सुषांसुलुगित्यादिना पूर्वसवर्णदीर्घत्वं । समानवर्त्तसा, समानं
 वर्त्तते यथोरिति यत्सेति वा बङ्गव्रीहिः, द्विवचने सुषांसुलुगित्यादिना
 द्विवचनस्थाने आकारादेशः, समानपदस्य प्रातिपदिकान्तोदात्तत्वं,
 बङ्गव्रीहौ पर्यपदप्रकृतिस्वरेश तदेवावशिष्यते ॥ ७ ॥

अष्टमीमृचमाह अनवद्यैरिति । मखः प्रवर्त्तमानोऽयं यज्ञः, अन-
 वद्यैर्दोषरहितैरभिव्युभिर्गुणैकमभिगतैः, काम्यैः कलप्रदत्वेन काम-
 यितयैर्गौर्मन्त्रसूतैः सहितस्येन्द्रस्य सहस्रद्रव्योपेतं यथा भवति
 तथार्चति पञ्जयति, अयं यज्ञो मन्त्र इन्द्रश्चातिशयेन प्रीययतीत्यर्थः ।

१८१ अतः परिज्मन्नागहि दिवो वा रोचनादधि । समस्मिन्नुज्जते गिरः ॥

यच्च इत्यादिषु पञ्चदशसु यज्ञनामसु मखः विष्णुरिति पठितं ।
चतुस्त्वारिंशत्सु * पूजानामस्त्वर्चति गायतीति पठितं । अनवद्यैः, न
विद्यतेऽवद्यं पापं येषां तेऽनवद्याः, तैः, नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं ।
अभिद्युभिः, अभिगता द्यौर्यैस्तेऽभिद्यवस्तैः, अभिशब्दः प्रातिपदिक-
स्वरेणान्तोदात्तः, बज्रग्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरेण स एव शिष्यते । मखः
प्रातिपदिकस्वरः । सद्यो बलमस्मिन्नर्चने कर्मण्यस्तीति सहस्रत्, तसौ
मत्वर्थे (पां १ । ४ । १८ ।) इति भसञ्ज्ञया पदसञ्ज्ञाया बाधित-
त्वात् सकारस्य ह्रस्वाभावः, मादुपाधायाश्च मतोर्वो यवादिभ्यः (पां
८ । २ । १८ ।) इति मनुषो मस्य वत्वं, सहस्रशब्दे नन्विषयानिसन्त-
स्येत्याद्युदात्तः, मनुषः पितृत्वात् स एव शिष्यते । कान्यैः, कमेर्णिङ्,
अत उपधायाः (पां ७ । २ । ११६ ।) इति षड्भिः, जनि जृष् कसुरङ्गो
मन्तास्त्वैत्यमन्तत्वेन प्राप्तस्य मित्वस्य, न कन्यमिचमामिति प्रतिषेधा-
न्मितां ऋख इत्युपधाऋखत्वं न भवति, एयन्तादचोयत्, णिलोपः, निख-
रितमिति प्राप्ते, यतो नावः (पां ६ । १ । २१३) इत्याद्युदात्तत्वं ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह अतः परिज्मन्निति । हे परिज्मन् परिता व्यापिन्
मरुद्गण, अत एतस्मान्मरुद्गणस्थानादन्तरिक्षादागहि, अस्मिन्
कर्मण्यागच्छ, दिवो वा द्युलोकाद्वा समागच्छ, रोचनादधि दीप्यमाना-
दादित्यमण्डलाद्वा समागच्छ, अस्मदीये कर्मकाले यत्र यत्र तिष्ठसि,
ततः सर्वस्मादागच्छेत्यर्थः । किमर्थमागमनमिति तदुच्यते, अस्मिन्
कर्मणि वर्त्तमाना ऋत्विजा गिरः स्तुतीः समृज्जते सम्यक् प्रसाधयन्ति ।
ऋज्जतिः प्रसाधनकर्मेति यास्कः । एतत्स्तुतीः श्रोतुमागच्छेत्यर्थः ।
यद्यपि ऋत्विजा मन्त्रस्य प्रयुज्यमानत्वात्, ऋज्जतिधातोरुत्तमपुरुषेण
भवितव्यं, तथापि परोक्षकृतत्वेन निर्देशात् प्रथमपुरुषप्रयोगः । परोक्ष-
कृतलक्षणाश्च यास्क आह, तास्त्रिविधा ऋचः, परोक्षकृताः, प्रत्यक्षकृता
आध्यात्मिक्यश्च । तत्र परोक्षकृताः सर्वाभिर्नामविभक्तिभिर्युज्यन्ते प्रथ-
मपुरुषैश्चाख्यातस्येति । अतः, पञ्चम्यास्तसिन्, एतदस्त्रतसोस्त्रतसौचा-

११०१ इतो वा सातिमीमहे दिवो वा पार्थिवादधि१

इन्द्रं महो वा रजसः ॥ १२ ॥

नुदात्तौ (पां २।४।३१।) इत्यनुदात्तोऽश्, अश्, शित्वात् सर्वा-
देशः, किति (पां ६।१।१६३।) इति प्रत्ययात् पूर्वस्योदात्तत्वं ।
परिज्मन्, अज गतिक्षेपणयोः, अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते (पां ३।२।
७५।) इति मनिन्, अकारलोपश्चान्दसः, आमन्त्रितनिघातः । गहि,
गमेर्बङ्गलं कृन्दसीति शपोलुक्, हेर्ङित्वादनुदात्तोपदेश इत्यादिना
मलोपः, अतोहेरिति हिलोपो न भवति, तस्मिन् कर्त्तव्ये असिद्धवद-
त्राभादिति मलोपस्यासिद्धत्वेनानकारान्तत्वात् । दिवः, ऊडिद-
मित्यादिना विभक्तोरुदात्तत्वं । वा, चादयोऽनुदात्ता इत्यनुदात्तः । रोच-
नात्, रुच दीप्तौ, अनुदात्तेतश्च हलादेः (पां ३।२।१४६।) इति
युच्, युवोरनाकौ (पां ७।१।१।) इत्यनादेशः, चितइत्यन्तोदात्तः,
अधि, अधिपरो अनर्थकौ (पां १।४।६३।) इति कर्मप्रवचनीयत्वेन
सह निपातसञ्ज्ञायाः समावेशान्निपाता आद्युदात्ता इत्याद्युदात्तत्वं ।
अस्मिन्, अतः परिज्मन्नित्यादिष्टसैवान्वादेशात्, इदमेऽन्वादेशेऽनु-
दात्तत्वं तृतीयादावित्यश् अनुदात्तः, शित्वात् सर्वादेशः, विभक्तोरनुदात्तौ
सुप्पितावित्यनुदात्तेति सर्वानुदात्तत्वं । ऋज्जते, ऋजि भजि वृजि
वर्जने, सभित्युपसर्गयोगात् प्रसाधने वर्त्तते, निघातः । गिरः प्राति-
पदिकस्वरः ॥ ६ ॥

दशमीभ्यश्चमाह इतो वेति । इन्द्रं देवं प्रति सातिं धनदानं अधी-
महे आधिक्येन याचामहे, कस्मात्सौकादिति तदुच्यते, इतोऽस्मादभि-
दृश्यमानात् पार्थिवात् पृथिवीलोकाद्वा, दिवो वा द्युलोकाद्वा, महो
महतः प्रौढाद्रजसो वा पत्यादीनां रज्जकादन्तरिक्षलोकादायमिन्द्रा
यतः कुतश्चिदानीयास्मभ्यं धनं प्रयच्छत्वित्यर्थः । सप्तदशसु याज्या-
कर्मसु ईमहे याचामीति पठितं । इतः, इदमशब्दात् पञ्चम्यास्त-
सिन्, इदम इष् (पां ५।३।३।) इतीष्, शित्वात् सर्वादेशः,
अत्र ऊडिदमित्यस्यावकाशः, आभ्यामेभिः, जितौत्यस्यावकाशः,
पचनं पाचकः उभावपि नित्यौ, तत्र परत्वाद्द्विप्रतिषेधे परं कार्यं,
(पां १।४।१) इतिसमबलविरोधे परस्य कार्यत्वविधानादिति जितौ
तीकारस्योदात्तत्वं, पश्चात् तसेः, प्राक् दिशो विभक्तिरिति विभक्ति-

सञ्ज्ञकत्वात्, ऊडिदमित्यादिना असर्वनामस्थानविभक्तैरुच्यमानमु-
दात्तत्वं भवति, सकृद्गतौ विप्रतिषेधे यद्वाधितं तद्वाधितमेवेति, परि-
भाषया ऊडिदमित्यस्य पुनरप्रवृत्तिरेवेति चेन्न, लक्ष्यानुरोधेन पुनःप्रसङ्ग-
विज्ञानञ्चेति स्वीकारात् । नन्वेवं यतस्ततश्चादावपि परेण लिङ्गरेण
बाधितमपि, सावेकाच इति तसिन् उदात्तत्वं स्यादिति चेन्न, यत्त-
च्छब्दयान् गोश्वन् साववर्णेति निषेधात्, न च पुनः प्रसङ्गविज्ञानं च
इत्येतत् सार्वत्रिकं, लक्ष्यानुरोधेन क्वचिदेव तदाश्रयणादिति । साति-
षणुदाने, धात्वादेः घः सः (पां ६ । १ । ६४ ।) इति घस्य सः, भावे-
क्तिन्, जनसनखनां सञ्भलोः (पां ६ । ४ । ४२ ।) इति नकार
स्यात् । तितुत्रतथसिसुसरकसेषुचेति निषेधादिट् न भवति, निङ्गरे
प्राप्ते उदात्त इत्यनुवृत्तौ, ऊति यूति जूति साति हेति कीर्तयश्च (पां ३ ।
३ । ६७) इति निपातनादन्तोदात्तत्वं । ईमहे, ईङ्गतौ, श्यनोऽपि,
बज्जं कन्दसीति लुक्, अस्य धातोर्ङित्वात्, तास्यनुदात्तेर्ङिददुपदे-
शात्तसार्वधातुकस्यानुदात्तत्वे धातुस्वर एव शिष्यते । न च तिङ् तिङ्-
इति निघातः, च वा योगे प्रथमेति निषेधात्, उत्तरवाक्ययोरपि हि वा
शब्दयोगात्, अन्यथा वाक्यापरिपूर्त्तेस्तिङ्विभक्तेरवश्यमध्याह्वारात्तद-
पेक्षयैवा प्रथमा तिङ्विभक्तिरिति । दिवः, ऊडिदमित्यादिना विभ-
क्तेरुदात्तत्वं । पार्थिवात्, प्रथ ख्यापने, प्रथत इति एथिवी, प्रथेः धिवन्
सम्प्रसारणञ्चेति धिवन् प्रत्ययः, सम्प्रसारणञ्चेणादिसिद्धं, धिद्गौरा-
दिभ्यश्च (पां ४ । १ । ४२ ।) इति डीष्, प्रत्ययस्वरणोदात्तः, । शेष-
निघातेनानुदात्तादिः, पार्थिवशब्दस्य एथिवीविकार इत्यर्थे, ओरञ्
(पां ४ । ३ । १३६ ।) इत्यनुवृत्तेः, अनुदात्तादेशे (पां ४ । ३ । १४० ।)
इत्यञ्, यस्येति च (पां ६ । ४ । १४८ ।) इति इकारलोपः, तद्धितं
खचामादेः (पां ७ । २ । ११७ ।) इति वृद्धीरपरत्वं, जिनित्यादिर्निङ्-
(पां ६ । १ । १६७) इत्याद्युदात्तः । अधि, निपातत्वादाद्युदात्तः । इन्द्रं,
रन्प्रत्ययान्त आद्युदात्तः । महः, महत इत्यस्याकारतकारयोर्लोपश्चा-
न्दसः, सावेकाचः (पां ६ । १ । १६८) इति विभक्तैरुदात्तत्वं । रजसः,
नव्यधयस्यानिघन्तस्येत्याद्युदात्तत्वं ॥ १० ॥ इति प्रथमस्य प्रथमे
द्वादशो वर्गः ॥

सप्तमस्कन्तः ।

१११ इन्द्रमिन्द्राग्निनो बृहदिन्द्रमर्केभिरर्किणः ।

इन्द्रं वाणीरनूषत ॥ *

इन्द्रमित्यादिकं दशर्चं सूक्तं, तत् सुरुपकानुमित्यादिषु चतुर्थं, ऋषि-
 च्छन्दो देवता विनियोगश्च पूर्ववत्, विश्वेयस्तूयते, मन्त्राव्रते निष्कैवल्य-
 शस्त्रमिन्द्रमिन्द्राग्निन इति सूक्तं, तथा पञ्चमारण्यके सूचितं, शिरो
 गायत्रमिन्द्रमिन्द्राग्निन इति, तथा चतुर्विंशेऽहनि ब्राह्मणाच्छंसिनः
 शस्त्रे इन्द्रमिन्द्राग्निन इति षडहस्तोत्रीयस्तूचः, चतुर्विंशे होताजनिष्टे-
 त्युपक्रम्यायाहि सुषुमाहित इन्द्रमिन्द्राग्निनो बृहदिति सूचितत्वात्,
 अतिरात्रे प्रथमे पर्याये अच्चावाकशस्त्रेऽयमेव ढतोऽनुरूपः, सूचितश्च,
 इन्द्रायमदने सुतमिन्द्रमिन्द्राग्निनो बृहदिति, तत्र प्रथमामृचमाह
 इन्द्रमिदिति । गाग्निनो गीयमानसामयुक्ता उद्गातार इन्द्रमिन्द्रमेव,
 बृहत् त्वामिद्धि हवामह इत्यस्यामृचि उतपन्नेन बृहन्नामकेन साम्ना,
 अनूषत स्तुतवन्तः । अर्किणः, अर्चनहेतुमन्त्रोपेता होतारः, अर्कभिर्ऋत्यूषै-
 र्मन्त्रैरिन्द्रमानूषत । यत्नवशिष्टा अभ्यर्थ्यवस्ते वाणीर्वाग्भिर्भयंजूरू-
 याभिरिन्द्रमेवानूषत । अर्कशब्दस्य मन्त्रपरत्वं याक्तेनाक्तं, अर्को मन्त्रो
 भवति यदेनेनार्चन्तीति । श्लोकइत्यादिषु सप्तपञ्चाशत्सु वाङ्मामसु
 वाणी वाणीति पठितं । गाग्निनः, उषि क्रुषि गत्तिभ्यस्तृप्ति गायते
 स्थन्प्रत्ययः, निच्चादाद्युदात्तः, गाथा एषां सन्तीति गाग्निनः, व्रीह्या-
 दिभ्यश्च (पां ५।२।११६) इतीन् प्रत्ययः, प्रत्ययस्वरणेकारउदात्तः,
 स च सति शिष्टः । बृहत्, बृहता, ढतीयैकवचनस्य, सुपांसुलुगिति
 लुक्, वर्तमाने ष्यन्महद्बृहज्जगच्छब्दवच्चेति सूत्रवार्तिके नान्तोदात्तो-
 निपातितः । अर्केभिः, अर्कं पूजायां, अर्चन्ते एभिरर्का मन्त्रास्ते, पुंसि
 सञ्ज्ञायां घः प्रायेण (पां ३।१।११८) इति घः, चजोः कुघिण्यतोः (पां ७।
 ३।५२) इति कुत्वं, प्रत्ययस्वरणान्तोदात्तः बज्जं कृन्दसीति भिस
 ऐसादेशो न भवति । अर्काः स्तुतिसाधनभूता मन्त्रा एषां सन्तीत्य-
 र्किणः । वाणीः, ढषादीनाञ्च (पां ६।१।२०३) इत्याद्युदात्तः, दीर्घा-
 ञ्जसि च (पां ६।१।१०५) इति पूर्वसवर्णदीर्घनिघेधस्य, वा कृन्दसि
 (६।१।६) इति विकल्पितत्वादीर्घत्वं, ढतीयार्थे प्रथमा । अनूषत,

* बृहदिति वगीयवकारो लिखितादर्शपुस्तकेऽहः । विं, सं, कां ।

१ २ १ इन्द्र इक्ष्वर्योः सचा संमिश्र आ वचोयुजा ॥

इन्द्रो वज्री हिरण्ययः ॥

१ ३ १ इन्द्रो दीर्घाय चक्षस आ सूर्य रोहयद्विवि ॥

वि गोभिरद्रिभैरयत् ॥

शु स्तुतौ, णोनः (पां ६ । १६५ ।) इति नत्वं, लुङि व्यत्ययेनात्मनेपदं, भस्मादादेशः, सिचइडभावः, उकारस्य दीर्घत्वञ्च क्कान्दसं, शुधातोः कुटादित्वात् सिचो ङित्वेन गुणाभावः ॥ १ ॥

द्वितीयाम्बुचमाह, इन्द्र इक्ष्वर्योरिति । इन्द्र इत् इन्द्र एव हि इक्ष्वर्यो-
र्हरिनामकयोरश्वयोः सचा सह युगपत् आसंमिश्रः सर्वतः सम्य-
ङ्मिश्रयिता । कीदृशयोर्ह्वयोः, वचोयुजा इन्द्रस्य वचनमात्रेण
रथे युज्यमानयोः, सुशिक्षितयोरित्यर्थः, अयमिन्द्रो वच्ची वच्युक्तः ।
हिरण्ययः सर्वाभरणभूषित इत्यर्थः । इक्ष्वर्योः, हरत इति हरी
इन्, निच्वादाद्युदात्तः । सचा सहेत्युक्तं । मिश्रणं मिश्रः, मिश्रयतेर्घञ्,
सम्यक् मिश्रो यस्यासौ संमिश्रः, लत्वं क्कान्दसं, सम्यङ्मिश्रयितेत्यर्थः,
वज्रव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । वचसा युज्यते इति वचोयुजौ
तयोः, षष्ठीद्विवचनस्य, सुपां सुलुगित्वाकारादेशः । युजाशब्दो धातु-
स्वरणान्तोदात्तः, लुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण स एव शिष्यते । वच्ची, वच-
मस्यास्त्योति, अत इनिठनौ (पां ५ । २ । ११५ ।) इति इनि प्रत्ययः,
प्रत्ययस्वरः । हिरण्ययः, ऋत्यवास्त्यवा स्वमाध्वी हिरण्ययानि क्कन्द-
सि, (पां ६ । ४ । १७५) इति हिरण्यमयशब्दस्य मकारलोपो निपा-
त्यते, प्रत्ययस्वरणोदात्तः, पूर्वणानुदात्तेन सह, एकादेश उदात्तेनोदात्तः
(पां ८ । १ । ५) इत्युदात्तः ॥ २ ॥

तृतीयाम्बुचमाह, इन्द्रो दीर्घायेति । अयमिन्द्रो दीर्घाय प्रौढाय
निरन्तराय चक्षसे दर्शनाय दिवि द्युलोके सूर्यमारोहयत्, पुरा
वज्रासुरेण जगति यदापादितं तमः तन्निवारणेन प्राणिनां दृष्टि-
सिद्ध्यर्थं आदित्यं द्युलोके स्थापितवानित्यर्थः । स च सूर्यो गोभिः स्वकी-
यरश्मिभिरद्रिं पर्वतमुखं सर्वं जगत् व्यैरयत् विशेषेण दर्शनार्थं
प्रेरितवान् प्रकाशितवानित्यर्थः । अथवा इन्द्र एव गोभिर्जलैर्निमित्त-
भूतैरद्रिं मेघं व्यैरयत् विशेषेण प्रेरितवान् । पञ्चदशसङ्ख्येभ्य रश्मिना-
मसु खेदयः किरणा भाव इति पठितं । त्रिंशत्सङ्ख्येभ्य मेघनामसु

१ ४ १ इन्द्र वाजेषु नोऽव सहस्रप्रधनेषु च १

उग्र उग्रभिरूतिभिः ॥

१ ५ १ इन्द्रं वयं महाधन इन्द्रमर्भे हवामहे १

युजं वृत्रेषु वज्रिणं ॥ १३ ॥

अग्निः यावेति पठितं । दीर्घाय, प्रातिपदिकसरेणान्तोदात्तः । चक्षसे, चक्षतेः सर्वधातुभ्योऽसुन्नित्यसुन्, बज्रलयहृणात् ख्याजादेशाभावः, नित्वादाद्युदात्तः । सूर्यं, सुवति प्रेरयतीति सूर्यः, घू प्रेरणे, धात्वादेः घः सः, राजसूयसूर्यं (पां ३ । १ । ११४ ।) इत्यादिना क्यप्प्रत्ययः, तस्य रुडागमश्च निपात्यते, क्यपः कित्वाद्गुणाभावः, पित्वादनृदात्तत्वं, धातु-स्वर एव शिष्यते । रोहयत्, रुहेर्यन्ताल्लङि, बज्रलं कन्दस्यमाद्योगे ऽपि (पां ६ । ४ । ७५) इत्यङ्भावो निघातश्च । दिवि, ऊडिदमित्यादिना विभक्तोरुदात्तत्वं । अग्निं, अदिशदिभूयुभिभ्यः क्तिन्निति क्तिन्-प्रत्ययः, अदन्ति पशवस्तुणान्यत्रेत्यग्निः, नित्वादाद्युदात्तत्वं । ऐरयत्, ईरगतौ, य्यन्ताल्लङ्, निघातः ॥ ३ ॥

चतुर्थीमृचमाह इन्द्र वाजेष्विति । हे इन्द्र उग्रः शत्रुभिरप्रधुष्यत्वं, उग्रभिरप्रधुष्याभिरूतिभिरस्त्रद्विषयरक्षाभिर्वाजेषु युद्धेषु नोऽस्मान् अव रक्ष, तथा सहस्रप्रधनेषु च सहस्रसङ्ख्यकेषु गजाश्वादिनाभ्युक्तेषु महायुद्धेष्वपि रक्ष । वाजेषु, वृषादीनां चेत्याद्युदात्तत्वं । नः, नसः स-कारस्य स्त्वात्वगुणेषु, प्रकृत्यान्तः पादमथपरं (पां ६ । १ । ११५) इति प्रकृतिभावो न भवति, अथपर इति निषेधात् । अव, अव रक्षणे, तिङुतिङः (पां ८ । १ । २८) इति निघातः । यद्यपि सहस्रप्रधनेषु चावेत्यहृतां क्रियामपेक्ष्य प्रथमायाः श्रूयमाणायाः अवेतिक्रियायाः, च वायोगे प्रथमेति निघातनिषेधः प्राप्तस्तथापि वाजेष्वित्यत्र चकारस्य लुप्तत्वाच्चादिजोपे विभाषेति निषेधस्य विकल्पितत्वादत्र निघातः प्रव-र्त्तते । सहस्रशब्दः कर्दमादीनाच्चेति मध्योदात्तः, सहस्रप्रधनेषु वाजेषु बज्रव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । ऊतिभिः, ऊति युतीत्यादिना क्तिन्-दात्तः ॥ ४ ॥

पञ्चमीमृचमाह, इन्द्रं वयमिति । वयमनुष्ठातारः महाधने प्रभूतधन-निमित्तमिन्द्रं हवामहे आश्रयामः, अर्भे अर्भके स्वल्पेऽपि धने निमित्तमभूते

१ ई १ स नो वृषन्नमुं चरुं सत्रादावन्नपावृधि १

अस्मभ्यमप्रतिष्कृतः ॥

सति इन्द्रं हवामहे । कीदृशमिन्द्रं, युजं सहकारिणं समाहितं वा । पुनः कीदृशं, वृत्रेषु शत्रुषु धनलाभविरोधिषु प्राप्तेषु तन्निवारणाय वञ्चिणं वञ्चोपेतं । महाधनशब्दो यद्यपि सङ्ग्रामनामसु पठितस्तथापि महत्त्ववचनमत्र सङ्ग्राम इति बद्धव्रीहिलेखन्तोदात्तत्वासिद्धेर्नात्र तद्गृहीतं । महाधने, महच्च तद्धनश्चेति, समासस्येत्यन्तोदात्तः । अर्भे, अर्त्तिदृभ्यां भन्, नित्वादाद्युदात्तः । हवामहे, ङेज् स्पृद्धायां शब्दे च, जित्त्वात् कर्त्तृभिप्राये आत्मनेपदं, लटः स्थाने महि, टित आत्मनेपदानां टेरे (पां १।४।७६।) इति टेरेत्वं, कर्त्तरि णप्, ङः सम्प्रसारणमित्यनुवृत्तौ, बद्धलं कृन्दसीति सम्प्रसारणं, वकारस्य उकारः, परपूर्वत्वं, गुणावादेशौ, अतो दीर्घो यजि (पां ७।३।१६।) इति दीर्घत्वं, तिङ् तु तिङ् इति निघातः । युजं, युज समाधावित्यस्य क्तिप्, युजेरसमासे (पां ७।१।७१।) इति नुम् न भवति, सहि युजेरिति निर्देशादिकाररहितस्य न भवति, अनित्यमागमशासनमिति वा युजिर्योग इत्यस्यापि नुम् न भवति । वृत्रेषु, वृत्तुवर्त्तने, प्रतिकूलतया वर्त्तन्त इति वृत्राणि शत्रुकुलानि, स्फायि तच्चि वञ्चीत्यादिना रक्प्रत्ययः, कित्वाद्गुणाभावः, प्रत्ययस्वरः । वञ्चिणं, अत इनि ठनौ (पां ५।२।११५।) इति इनिः, प्रत्ययस्वरः ॥५॥ इति प्रथमस्य प्रथमे त्रयोदशवर्गः ॥

इन्द्रमिन्द्राधिन इति सूक्ते षष्ठीमृचमाह, स नो वृषन्नमुमिति । हे सत्रादावन् अस्मदभीष्टानां सर्वेषां फलानां सहप्रदातः, अतो व्रीह्यादिनिष्पत्त्यर्थं हे वृषन् वृष्टिप्रदेन्द्र, नोऽस्मदर्थममुं वृष्यमानं चरुं मेघमपावृधि उद्घाटय, तथैवास्मभ्यमस्मदर्थं अप्रतिष्कृतः, प्रतिशब्दरहितो यद्यदस्माभिर्याच्यते तत्र सर्वत्र नेति प्रतिशब्दं नोच्चारयति, अतोऽस्मद्विषये कदाचिदप्यस्खलितः । एतदेवाभिप्रेत्य यास्क आह, अप्रतिष्कृतोऽप्रतिवृत्तोऽप्रतिस्खलितो वेति । वृषन्, आमन्वितनिघातः । अमुं, प्रातिपदिकखरेणान्तोदात्तः । चरुं, चरतीति चरुः, भृ भृ श्री ङ दृ चरित्स्वरि तनि धनि मि मस्त्रिभ्य उरित्युप्रत्ययः, प्रत्ययखरेणान्तोदात्तः । सत्रादावन्, सत्राशब्दः सद्यर्थे, अभितः फलजातं सकलं

१७१ तुञ्जे तुञ्जे य उत्तरे स्तोमा इन्द्रस्य वज्रिणः । न विन्दे अस्य सुष्टुतिं ॥

सह ददातीति सत्रादावा, आतो मनिन् कनिव्वनिपश्च (पां ३ । २ । ७४ ।) इति वनिप्, आमन्वितस्य च (पां ६ । १ । १५८ ।) इत्याद्युदात्तत्वं, पादादित्वात् निघातः । अप, निपातस्य च (पां ६ । १ । २१६ ।) इति दीर्घः, निपात आद्युदात्तः । वधि, वज्रवरणे, लोटः सिप्, तस्य, सेर्ध्वपिच (पां ३ । ४ । ८७ ।) इति हिः, स्वादिभ्यः श्रुः, तस्य, बज्जलं कन्दसीति लुक्, श्रुष्टणु पृष्ठ वृभ्यश्चन्दसि (पां ६ । ४ । १०२ ।) इति हेर्धिरादेशः, तस्य छित्त्वात् पूर्वस्य गुणाभावः, निघातः । अस्मभ्यं, अस्मश्चब्दाद्भ्यसोभ्यमिति भ्यमादेशः, शेषेलोपः (पां ७ । ३ । ६० ।) इति दकारलोपः, बज्जवचने भक्ष्येदित्येवं न भवति, अङ्गुष्ठसौ * पुनर्हन्तिरविधिरित्युक्तत्वात्, प्रातिपदिकखरेण स्मेत्कारउदात्तः, भ्यसोभ्यमित्यभ्यमादेशपक्षे, शेषे लोप इति मपर्यन्तशेषस्यादः शब्दस्य लोपः, तदा उदात्तनिवृत्तिखरेण अभ्यमादेरकारस्योदात्तत्वं । अप्रतिष्कृतः, केनचिदप्रतिशब्दितः, कुङ्कुशब्दे, निष्ठा (पां ३ । २ । १०२ ।) इति कर्मणि क्त प्रत्ययः, प्रतेः प्राक्प्रयोगः, पारस्करादेराकृतिगणत्वात् सुडागमः, सुधामादेराकृतिगणत्वात् घत्वं, नञ्समासेऽव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ ६ ॥

सप्तमीमृचमाह तुञ्जे तुञ्जे य इति । तुञ्जे तुञ्जे तस्मिन् फलदातरि देवान्तरे ये स्तोमाः स्तोत्रविशेषाः उत्तरे उत्कृष्टाः सन्ति तैस्तोमैः सर्वैरपि, अस्य वज्रिणो वचयुक्तव्येन्द्रस्य सुष्टुतिं योग्यां शोभनस्तुतिं न विन्दे न विन्दामि, इन्द्रस्यात्यन्तगुणवाङ्मयेन देवान्तरेषूत्तमत्वेन प्रसिद्धान्यपि स्तोत्राणि न पर्याप्तानीत्यर्थः । एतामृचं यास्का एवं व्याचष्टे, तुञ्जे तुञ्जे, तुञ्जतेर्दानकर्मणः दाने दाने तुञ्जे तुञ्जे य उत्तरे स्तोमा इन्द्रस्य वज्रिणो नास्य तैर्विन्दामि समाप्तिस्तुतेरिति । तुञ्जे तुञ्जे तुञ्जतिर्दानकर्मण्युक्तं, ततः कर्त्तरि यच्चाद्यच्, चित इत्यन्तोदात्तत्वं, नित्यवीप्सयोरिति दिर्भावः, तस्य परमाग्नेडितमिति द्वितीयस्याग्नेडितसञ्ज्ञा, अनुदात्तश्चेत्यनुदात्तत्वं । दातरि दातरीत्यर्थः, निरुक्तेषु दाने दानेऽर्थतो व्याख्यानं । उत्तरे, तृप्पवनतरणयोः भावे,

* अङ्गुष्ठसौपुनर्हतावविधिनितिस्त्युक्तं, कां, सं, ।

अहोरात्रम् (पां ३।३।५०।) इत्यप, उच्छब्द उत्कृष्टवचनः, उत्कृष्ट-
 स्तरो यस्येति बज्रव्रीहिः, उच्छब्दो निपाता आद्युदात्ता इत्याद्युदात्तः,
 बज्रव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। स्तोमाः, स्तोतेः, अर्चिषु स्तु सु ऊ ऋ धु
 क्षिप्तित्यादिना स्तोमशब्दो मग्नन्तो, निष्वादाद्युदात्तः। विन्दे, विद्-
 क्षामे, षट् स्वरितेच्चादात्मनेपदं, उत्तमैकवचनं, तुदादिभ्यः शः (पां ३।
 १।७७।) इति शः, श्रेमुचादीनां (पां ७।१।५६।) इति नुम्,
 दकारस्य व्यत्ययेन धकारः, अस्य प्रकृतस्येन्द्रस्य परामर्शादन्वादेशे,
 इदमोऽश्व, शिच्चात् सर्वोदेशोऽनुदात्तः। सुद्युतिं, द्युञ् स्तुतौ, धात्वादेः
 घः सः (पां ६।१।६४।) इति सत्वं, स्त्रियां क्तिन् (पां ३।३।६४।)
 इति भावे क्तिन्, सु इत्युदात्तेनोपसर्गेण प्रादिसमासः, उपसर्गात्
 सुनोति (पां ८।३।६५।) इत्यादिना घत्वं, अत्राव्ययपूर्वपद-
 प्रकृतिस्वरत्वेन सोः प्राप्तमुदात्तत्वं बाधित्वा, गतिकारकोपपदात् क्त
 इत्युत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वेन धातोर्बुदात्तत्वे प्राप्ते, तदपवादेन, तादौ चनि-
 तिह्यत्वात्वा विद्यमन्तरस्य गतिसञ्ज्ञकस्य सोरेवेदात्तत्वेन भवितव्यं,
 तच्च मनक्तिन्व्याख्यानशयनासनस्थानयाजकादिक्रीता इत्युत्तरपदान्तो-
 दात्तत्वेन बाध्यते, तथाच सुह्रवां सुद्युतीं ऊवे * दृष्टोच्चेदस्य सुद्युतिं
 यास्तेराके समतय इत्यादावन्तोदात्तत्वमित्याहुः, यथा तु मनक्ति-
 म्रित्यादौ कृत्तावुक्तं, तथैव तन्न घटत इति लक्ष्यते, तच्च हि, कार-
 कांश्च श्रुतयोरेवाशिषीत्यतः कारकादित्यनुवृत्तेः पाणिनिह्यतिरित्यादा-
 वेव मनक्तिम्रित्यादिसूत्रमित्युक्तं, कारकादित्येव प्रकृतिः प्रकृति-
 रिति प्रत्युदाहृते, स्यादेतत्, स्तूयते अयनेति स्तुतिरिति क्तिना कार-
 णभूता ऋगभिधीयते, सुशब्देन च करणमेव विशेष्यते न धात्वर्थः,
 सुद्युतिरित्यत्र सुशब्दः कारकपर एव भविष्यति, प्रकृतिः प्रकृतिरि-
 त्यादौ तु प्रशब्दो धात्वर्थे विशेषणमेवेति तत् प्रत्युदाहरणोपपत्तिरिति,
 न, एवं सति सुशब्दस्य क्रियायोगाभावादुपसर्गाः क्रियायोग इत्युक्ता
 उपसर्गसञ्ज्ञा न स्यात्, तथाच उपसर्गात् सुनोति सुवतीत्यादिना घत्वं
 न स्यात्। ननु क्तिना करणमभिधीयते, क्रियासाधनञ्च करणं, तथाच
 करणविशेषणस्यापि सुशब्दस्य करणान्तर्गतक्रियायोगादुपसर्गता भवि-
 व्यतीति, न, तथा सति यत् क्रियायुक्ताः प्रादयस्तं प्रत्येवगत्युपसर्ग-

सञ्ज्ञकाः स्युरिति करोत्यर्थमेव प्रति सोऽपसर्गता । नतु स्तुधात्वर्थं प्रतीत्यास्य घत्वं न स्यादेव । ननु स्तुधात्वर्थद्वारैव तत्करणस्य सुशब्दो विशेषणं भविष्यति, याहि शोभना स्तुतिस्तत्करणमपि शोभनमेवेति, एवञ्च स्तुधात्वर्थसम्बन्धात् प्रत्युपसर्गत्वेन घत्वमपि भविष्यति, तद्वारा करणविशेषणत्वात् कारकवचनोऽपि सुशब्दो भविष्यतीति, ह्यविरोधेनैव मनस्तिनादिसूत्रस्य सुसुतिशब्दो विषयो भविष्यति, प्रकृतिः प्रकृतिरित्यत्र भावे क्तिन् प्रत्युदाहृतेति न तत्र प्रशब्दस्य करणपरत्वं करणे क्तिन्नुदाहरणेऽपि धात्वर्थमात्रविशेषणतैव विवक्षिता, न तद्वारा प्रत्ययार्थविशेषणतापीति, तत् प्रत्युदाहरणतोपपत्तिरिति । सुसुतिरित्यत्र पुनः क्तिन्नभिधेयकरणपर्यन्तं सुशब्दस्य व्यापार इत्युदाहरणतैव न प्रत्युदाहरणतेति, न, किमत्र सुशब्दः श्रुत्यैव प्रकृतिप्रत्ययार्थोभयविशेषणपरः, उत श्रुत्यैकं विशिनष्टि, अर्थादितरदिति, यदाप्युभयपरत्वं तदापि किं यौगपद्येन उतक्रमेणेति, आद्ये सति विशेष्यविशेषणपदावृत्तिरिति प्रसङ्गः, द्वितीये विरम्य व्यापारपातः । न च शब्दबुद्धिकर्मणां विरम्य व्यापारपातः * कथञ्चिद्दृष्टः, इत्येवा, अतो न श्रुतोभयपरत्वं । अथैकत्र श्रुत्या तात्पर्यार्थं, अपरत्रत्वर्थदिति, अत्र धात्वर्थसम्बन्धस्यार्थिकत्वे घत्वासिद्धिः, प्रत्ययार्थसम्बन्धस्यार्थिकत्वे मनस्तिन्नित्यादिस्वरसिद्धिः, आर्थिकेनापि कारकसम्बन्धेनोदाहरणत्वाभिधाने प्रकृतिः प्रकृतिरित्यादिप्रत्युदाहरणं न स्यात्, श्रुत्या धात्वर्थमात्रसम्बन्धस्यापि प्रशब्दस्यार्थात् तत् करणसम्बन्धः केन वारयितुं शक्यत इत्येवा दिक्, अतएव * प्रत्ययार्थमात्रसम्बन्धपरत्वाङ्गीकारेण स्वरः सिद्ध्यतु, घत्वन्तु क्कान्दसमस्तु, शोभना स्तुतिर्यस्यामिति बङ्ग-ब्रीहिर्वा भवतु, एवञ्च नञ्सुभ्यां (पां ६ । २ । १७२ ।) इत्यन्तोदात्तं भविष्यति, अथवा सुसु स्तुवन्तीति सुसुतय इतिकरणभूता ऋचः स्तुतिशब्देनोच्यन्ते, क्तिचक्त्वाच्च सञ्ज्ञायां (पां ३ । ३ । १७४ ।) इति क्तिचप्रत्यये सति चित्त्वादन्तोदात्तता भविष्यति, न च करणीभूतानाम्बन्धां कर्तृप्रत्ययेन क्तिचा कथमभिधानमिति वाच्यं, काष्ठानि मचन्तीतिवत् तासामपि खद्यापाराप्राधान्यविवक्षया करणत्वोपपत्तिरिति ॥ ७ ॥

१ ८ १ वृषा यूथेव वंसगः कृष्टीरियत्योजसा १

ईशानो अप्रतिष्कृतः ॥

१ ९ १ य एकश्रृषणीनां वसूनाभिरज्यति १

इन्द्रः पञ्च क्षितीनां ॥

अष्टमीष्टचमाह वृषा यूथेवेति । वृषा कामानां वर्धिता इन्द्रः
 ओजसा स्वाकीयबलेनानुग्रहोतुं कृष्टीर्मनुष्यान् इयर्त्ति प्राप्नोति ।
 कीदृश इन्द्रः, ईशानः समर्थः । पुनः कीदृशः, अप्रतिष्कृतः, प्रतिशब्दर-
 हितः, याचमानं न परिहरतीत्यर्थः । इन्द्रस्य वृष्टान्तः, वंसगो वननी-
 यगतिर्दृषभो यूथेव, गावो यूथानि यथा प्राप्नोति तद्वत् । वृषा, कनिन्
 यु वृषि तस्मिन् वि राजि धन्वि द्यु प्रतिदिव इति वर्धतेः कनिन्प्रत्यय
 षोष्ठादिकः, कित्वाद्गुणाभावः, कित्वादाद्युदात्तः । यूथा इव, युवन्ति
 मिश्रीभवन्तीति यूथानि, युमिश्रणामिश्रणयोः, तिथ एष्ट गूथ यूथ
 प्रोथा इत्यौष्ठादिक स्थ प्रत्ययान्तो निपातितः, निपातनाद्दीर्घत्वं, प्रत्यय-
 स्वरेशाकार उदात्तः, श्रेष्ठन्दसि बज्जलं (पां ६ । १ । ७० ।) इति श्रेर्लुक्,
 इवेन विभक्त्यलोपः, पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वञ्च वक्तव्यमिति वार्तिकेन समासे
 ऽपि स एव स्वरः । वंसगः, एषोदरादित्वादभिमतरूपस्वरसिद्धिः ।
 कर्षन्तीति कृष्टयः, क्तिच् क्तौच सञ्ज्ञायां (पां ३ । ३ । १७४ ।) इति क्तिच्,
 चित्त्वादन्तोदात्तः । इयर्त्ति, ऋष्टगत्तौ, तिप्, शप्ः श्रुः, स्त्रौ (पां ६ । १ ।
 १० ।) इति द्विर्भावः, अभ्यासस्य उरदत्वह्लादिशेषौ, अर्त्तिपिपत्येख
 (पां ४ । ४ । ७७ ।) इत्यकारस्य इकारः, अभ्यासस्यासवर्णे (पां ६ । ४ ।
 ७८ ।) इतोयडादेशः, अङ्गस्य गुणोरपरत्वं । ओजसा, उज्जेर्बलेर्बलोपश्च
 इत्यौष्ठादिकश्चसुन्, तत्सन्नियोगेन बकारलोपः, लघूपधगुणः, कित्वादाद्यु-
 दात्तः । ईशानः, ईशयेत्यर्थे, लटः शानच्, अदिप्रभृतिभ्यः शप्ः (पां २ ।
 ४ । ७२ ।) इति शपोलुक् । चितः (पां ६ । १ । १६३ ।) इत्यन्तोदात्तं
 बाधित्वा, अनुदात्तत्वात्तसार्वधातुकानुदात्तत्वेन धातुस्वर एव शिष्यते ।
 अप्रतिष्कृतः, अप्रतिशब्दितः, कु शब्दे, कर्मणि क्तः, पारस्कारादित्वात्
 सुडागमः, सुधामादित्वात् वत्वं, मञ्समासः, अव्ययपूर्वपदप्रकृति-
 स्वरत्वं ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह, य एक इति । य इन्द्रः स्वयमेक एव चर्वणीनां

११०१ इन्द्रं वो विश्वतस्पारि हवामहे जनेभ्यः ।
अस्माकमस्तु केवलः ११४१

मनुष्याणामिरज्यति ईहे, तथा वसूनां धनानामिरज्यति, स इन्द्रः पञ्च
निषादपञ्चमानां क्षितीनां निवासाद्याणां वर्णानामनुग्रहीतेति शेषः ।
यक्, इत्यङ्गौ, इय भी का पा श्रज्यति मर्चिभ्यः कर्मिष्वौणादिकः कन्-
प्रत्ययः, बाहुलकात् कजोपाभावः, निष्वादाद्युदात्तत्वं । चर्घणोनां, प्राति-
पदिकस्वरैणान्तोदात्तः । अन्तोदात्तावित्यनुवृत्तौ, नामन्यतरस्यां (पां ६।
१।१७७।) इति विभक्तेश्चदात्तत्वं । वसूनां, वस निवासे, निदित्यनुवृत्तौ,
इह खृ खिह्वि चप्यसि वसिह्वनि क्षिदिबन्धिमनिभ्यश्चेत्युप्रत्ययबौणादिकः,
निष्वादाद्युदात्तः । इरज्यति, कयङ्गादिषु इरज् इर्वायां अचैश्चर्यार्थः,
कयङ्गादिभ्योयक् (पां ३।१।२७।) इति यक्, प्रत्ययस्वरैणोदात्तः ।
पञ्च, पचि व्यक्तीकरणे, पञ्चैवेत्यौणादिकः कनिन्, निष्वादाद्युदात्तः ।
क्षितीनां, प्रातिपदिकस्वरैणान्तोदात्तः, नामन्यतरस्यां (पां ६।१।१७७।)
इति विभक्तेश्चदात्तत्वं ॥ ६ ॥

आश्विनं शंसिष्यमिन्द्रं वो विश्वतस्परीति जुहुयात् * संस्थितेऽश्वि-
नायस्तुवत इति खण्डे वयसि सूर्येति द्वाभ्यामिन्द्रं वो विश्वतस्प-
रीति सूचितं । चतुर्विंशेऽहनि प्रातः सवने ब्राह्मणाच्छंसिन इन्द्रं वो
विश्वतस्परीत्यारम्भणीया, चतुर्विंश इत्युपक्रम्य ऋजुनीतिनो वयस्य
इन्द्रं वो विश्वतस्परीति सूचितं, तामेतां दशमीमृचमाह, इन्द्रं व इति ।
हे ऋत्विग्यजमानाः, विश्वतः सर्वेभ्यो जनेभ्यः परि उपरि अवस्थि-
तमिन्द्रं वो युष्मदर्थं हवामहे आह्वयामः, अतः स इन्द्रोऽस्माकं
केवलोऽसाधारणोऽस्तु, इतरेभ्योऽप्यधिकमनुग्रहमस्मासु करोत्वित्यर्थः ।
इन्द्रं, इदि परमैश्वर्य इति धातुः, रन्प्रत्ययः, नुमागमः, निष्वादा-
द्युदात्तः । वः, अन्तोदात्तं सर्वमित्यनुवृत्तौ, बाहुल्यचनस्य वसूनाम् (पां
८।१।११।) इति वस् । विश्वतः, पञ्चम्यास्तसिञ् (पां ५।३।७।)
इति तसिञ्, क्षिति (पां ६।१।१६३।) इति प्रत्ययात्
पूर्वमुदात्तत्वं । परि, निपातत्वादाद्युदात्तः संहितायां, पञ्चम्याः
परवर्ध्थं (पां ८।१।५१।) इति विसर्जनीयस्य सत्त्वं । हवामहे,

ज्ञेयः शपि, बज्जं कन्दसि (पां ६।१।३४।) इति सम्प्रसारण
 परपूर्वत्वे, गुणावादेशौ । जनेभ्यः, जन्यन्त इति जनाः, जनयतेः
 कर्मणि घञ्, जनिवधोश्च (पां ७।३।३५।) इत्युपधाया वृद्ध-
 भावः, जित्वादाद्युदात्तत्वं । अस्माकं, अस्मच्छब्दोऽन्तोदात्तः, शेषे लोपः
 (पां ७।२।६०।) इत्यलोपपक्षे, सामान्याकं (पां ७।१।३३।
 इत्याकंमाकारेण एकादेश उदात्तः, टिलोपपक्षे उदात्तनिवृत्तिस्वरे-
 णाकार उदात्तः । केवलः, वृथादेराकृतिगणत्वादाद्युदात्तः ॥ १० ॥ इति
 प्रथमस्य प्रथमे चतुर्दशो वर्गः ॥ १४ ॥ इति द्वितीयोऽनुवाकः ॥

॥ अथ तृतीयोऽनुवाकः ॥

॥ अष्टमस्तुतं ॥

१११ एन्द्र सानसिं रयिं सजित्वानं सदासहं ।
वर्षिष्ठभूतये भर ॥

तृतीयेऽनुवाके चत्वारि सूक्तानि, तत्र एन्द्र सानसिं रयिमित्या-
दिकं प्रथमं दशमं सूक्तं, तत्पुरुषस्तुमितादियु घटसु पञ्चमं, ऋष्या-
दयस्तु पूर्ववत्, विशेषविनियोगस्तु महाव्रते निष्कैवल्ये ऋष्यष्ट-
शीतौ च एन्द्र सानसिं रयिमित्यादिके द्वे सूक्ते, पञ्चमारण्यके ऋष्यष्ट-
चाशीतिरिति खण्डे शौनकेन सूत्रितं, सुरुपस्तुमूतय इति श्रीणि,
एन्द्र सानसिं रयिमिति द्वे इति, अतिरात्रे प्रथमपर्याये अच्चा-
वाकशस्त्रे एन्द्र सानसिं रयिमिति सूक्तं सूत्रितञ्च, इन्द्रमिद्राधिना
वृद्धेन्द्र सानसिमिति, दर्शयागे इन्द्रयाजिनः साम्नायस्यानुवाक्या एन्द्र
सानसिमिति, उक्तादेवता इत्यस्मिन् खण्डे एन्द्र सानसिं रयिं प्रस-
साहिषेयुश्चतुश्चक्रमिति सूत्रितं, तस्मिन् सूक्ते तामेतां प्रथमाष्ट-
चमाह एन्द्र सानसिं रयिमिति । हे इन्द्र, ऊतयेऽस्मन्नन्नाद्यं रयिं
धनं आभर, आहर । कीदृशं रयिं, सानसिं सम्भजनीयं । पुनः
कीदृशं सजित्वानं, समानश्चतुर्जयशीलं, धनेन शूरान् भृत्यान् सम्पाद्य
शत्रवा जीयन्ते । पुनः कीदृशं सदासहं, सर्वदा शत्रूणामभिववहेतुं ।
पुनरपि कीदृशं वर्षिष्ठं, अतिशयेन वृद्धं प्रभूतमित्यर्थः । सानसिं,
वन घण्य सम्भक्ताइत्यस्मादसिप्रत्ययो वृद्धिरन्तोदात्तत्वञ्च सानसि
धर्मसीत्यादिना निपात्यते । रयिं, प्रातिपदिकस्त्रेणान्तोदात्तत्वं ।
सजित्वानं, समानानरीन् जेतुं शीलमस्य, अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते (पां १ ।
२ । ७५ ।) इति क्षनिप्, उपपदसमासः, समानस्य हृन्दस्यमूर्द्धप्रभृ-
त्युदक्तेषु (पां ६ । १ । ८४ ।) इति समानस्य सभावः, ह्युत्तर-
पदप्रकृतिस्त्रेण धातुस्वर एव शिष्यते । वर्षिष्ठं, वृद्धशब्दात्, अति-
शायनेतमबिष्ठनौ (पां ५ । १ । ५५ ।) इतीष्टन् प्रत्ययः, प्रियस्त्रि

१ २ १ नि येन मुष्टिहत्यया नि वृत्रा रुणधामहै । त्वेतासो न्यर्वता ॥

(पां ६ । ४ । १५७ ।) इत्यादिना वृद्धशब्दस्य वर्षादेशः, इष्टनोनिन्वा-
दाद्युदात्तत्वं । ऊतये, उदात्त इत्यनुवृत्तौ ऊतियूति जूति साति (पां १ ।
३ । ६७ ।) इत्यादिना क्तिमुदात्तोनिपातितः । भर, ह्यग्रहोर्भश्चन्द-
सीति सूत्रवार्तिकेन हकारस्य भकारः, ते प्राग्धातोः (पां १ । ४ । ८० ।)
इति धातोः प्राक् प्रयोक्तव्यस्याडो, व्यवहिताश्च (पां १ । ४ । ८१ ।)
इति क्न्दसि व्यवहितप्रयोगः ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टचमाह, नि येनेति । येन धनेन सम्पादितानां भटानां
निमुष्टिहत्यया नितरां मुष्टिप्रहारेण वृत्रा शत्रून् निरुणधामहै
निरुद्धान् करवाम, तादृशं धनमाहरेत्यर्थः । त्वेतासः त्वया रक्षिता
वयं अर्वता, अस्मदीयेनाश्वेन निरुणधामहा इत्यनुषङ्गः, पदातिबुद्धे-
नाश्वयुद्धेन च शत्रून् विनाशयामेत्यर्थः । मुष्टिहत्यया, हनस्त च (पां ३ ।
१ । १०८ ।) इति सुबन्तोपपदे क्यप्, तत्सन्निधौ नकारस्य
तकारः, कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरे प्राप्ते, परादिश्चन्दसिबज्जलं (पां ६ । १ ।
१६६ ।) इति बज्जलयङ्गेन, त्रिचक्रेणाप्यन्तोदात्तत्वाभिधानादन्तो-
दात्तत्वं । नि, आख्यातसम्बन्धस्यापि नेरुपसर्गस्य, व्यवहिताश्चेति
व्यवहितप्रयोगः । वृत्रा, श्रेष्ठश्चन्दसि बज्जलं (पां ६ । १ । ७० ।)
इति श्रेष्ठोपः, नलोपः । रुणधामहै, आटसंयोगेन पित्वात्, असोर-
ल्लोपः (पां ६ । ४ । १११ ।) इत्यकारलोपो न भवति, पित्वादेव
आख्यातस्यानुदात्तदात्तत्वेन विकरणस्य अस एवादात्तत्वमिष्यते । ननु
तिङ्गुतिङ इति निघातेन भवितव्यं, न द्वेष्ट्यत्र तिङ्विभक्ती, निबिड-
यामुद्या निरुणधामहा इत्यत्र श्रुत्येकात् । अर्वता, निरुणधामहा इत्यत्रा-
नुषङ्गा द्वितीया, तयोः समुच्चयार्थयोश्चकारो लुप्यते, तेन चादिलोपे
विभाषा (पां ८ । १ । ६३) इति प्रथमेयं तिङ्विभक्तिर्न निह्न्यते, यथा
नात्मना लप्यति नान्यस्मै ददातीत्यत्र हि समुच्चयार्थस्य च शब्दस्य लोपात्
लप्यतीति प्रथमा तिङ्विभक्तिर्न निह्न्यते, ददातीति द्वितीया तु
निह्न्यते एव । ननु तत्र द्वे तिङ्विभक्ती श्रूयते । किन्तु पुनरेकैव
श्रुता, सैवात्तरत्रानुषङ्ग्यते नान्या श्रूयत इति द्वितीयायाश्चभावात् कथ-
मियं प्रथमा न, अनुषङ्गश्चद्वितीयापेक्षामपि प्राथम्यमुपजीव्य निघा

१ ३ १ इन्द्र त्वेतास आ वयं वज्रं घना ददीमहि १ जयेम सं युधि स्पृधः ॥

तनिषेधदर्शनात्, पुरोडाशश्चाधिश्रयत्वाज्यं च, प्रोक्षणीयासादय-
त्वाज्यं चेत्तत्र द्वाधिश्रयत्वासादयतीत्याख्यातयोः प्रथमवाक्यद्वयोः श्रुत-
योश्चत्तरवाक्यद्वयेऽनुषङ्गमपेक्ष्यैव प्राथम्यस्वीकारेण, चवायोगे प्रथमा (पां
८।१।५६।) इति निघातनिषेधो दृष्ट इति । त्वेतासः, त्वया उता
रक्षितास्त्वोतासः, प्रत्ययोत्तरपदयोश्च (पां ७।२।६८) इति मपर्य-
न्तस्य त्वादेशे दकारजोपश्चान्दसः, अवतेर्निष्ठायामिडभावश्च, ज्वर-
त्वरश्चिथवि मवामुपघायाश्च (पां ६।४।२०।) इत्यूठ्, एत्येधत्तूठ्स
(पां ६।१।८६।) इति वृद्धाभावश्चान्दसः, तृतीया कर्मणि (पां ६।
२।४८।) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरस्याकार उदात्तः, एकादेश उदात्तेनो-
दात्त इत्युदात्तः । अर्वता, अर्वति गच्छतीत्यर्वा, अर्वगताविति धातुः,
अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते (पां ३।२।७५।) इति वनिप्रप्रत्ययः, नञ्-
प्रकृति (पां ७।२।८।) इतीट्प्रतिषेधः, जोपोव्योर्वलि (पां ६।
१।६६।) इति वकारजोपः, अर्वणस्त्रसावनजः (पां ६।४।१२७।)
इति तकारः, वनिपः पित्वाद्धातुस्वर एव ॥ २ ॥

तृतीयाष्टघनाह इन्द्र त्वेतास इति । हे इन्द्र, त्वेतासस्त्वया पालिता-
वयं घना घनं शत्रुप्रहरणात्मकं दृढं वज्रमायुधमाददीमहि स्वीकुर्मः,
तेन च वज्रेण युधि युद्धे स्पृधः स्पर्द्धमानांश्चक्रून् सङ्गयेम सम्यक्
जयेम । त्वेतास इत्युक्तं । वज्रं, वज्रं वज्रं वज्रं गताविति धातुः,
अन्येन्द्रायवज्रेत्यादिना रन्प्रत्ययान्तो निपातः । घना, घनः काठिन्यं,
तदस्यास्तीति अर्ध्व्यादित्वादच्, चित्वादन्तोदात्तः, सुपां सुलुगिति
डादेशः । ददीमहि, दुदाज्दाने, प्रार्थनायां लिङ्, क्रियाफलस्य कर्तृ-
गामित्वात्, स्वरित जितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले (पां १।३।७२।)
इत्यात्मनेपदीत्तमपुरुषबहुवचनं । ईमहि, जुहोत्यादित्वाच्च्पः झुः,
झौ (पां ६।१।१०।) इति द्विर्भावः, पूर्वोऽभ्यासः (पां ६।१।४।)
इत्यभ्याससञ्ज्ञायां, ऋखः (पां ७।४।५६।) इति ऋखे, लिङ्ः सजो-
पोऽनक्त्यस्य (पां ७।२।७६) इति सजोपः, उभे अभ्यस्तं (पां ६।१।५।)
इत्यभ्यस्तत्वे, आभ्यस्तयोदात्तः (पां ६।४।११२।) इत्याकारजोपे प्राप्ते,
ईहञ्यधोः (पां ६।४।११३।) इतीत्वं । जयेम, शपः पित्वादनृदात्तत्वं,

१ ४ १ वयं शूरेभिरस्तृभिरिन्द्र त्वया युजा वयं ।

सासह्याम पृतन्यतः ॥

तिङ्श्च लसार्वधातुकस्तराडातुस्तर एव शिष्यते, कृन्दसि परेऽपि (पां १ । ४ । ८१) इति समः परप्रयोगः । युधि, युध सम्प्रहार इति धातोः सम्प्रदादित्वाद्भावे क्तिप्, सावेकाचः (पां १ । २ । २६८) इति विभक्तौ रदात्तत्वं । स्पृधः, स्पृर्जन्तीति स्पृधः, स्पृर्जसङ्घर्ष इति धातोः, क्तिप्च (पां ३ । २ । ७६) इति क्तिप्, वङ्गलं कृन्दसोति रेफस्य सम्प्रसारणम्-कारः, अकारलोपश्च ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽन्वयमाह, वयं शूरेभिरिति । वयं कर्मानुष्ठातारः शूरेभि-
शौथ्ययुक्तैः, अस्तृभिरायुधानां प्रक्षेप्तृभिर्भटैः संयुज्येमहीति शेषः ।
हे इन्द्र, तादृशा भटसहिता वयं युजा सहायभूतेन त्वया पृतन्यतः
सेनामिहृतः शूचून् सासह्याम अतिशयेनाभिमवेम । शूरेभिः, युष्मद्-
ताविति धातोः, क्रन्निव्यनुवृत्तौ यूसिचिमीनां दीर्घश्चेत्यौणादिकः कृन्,
क्तिप्चाद्गुणाभावः, निच्चादाद्युदात्तत्वं, वङ्गलं कृन्दसौत्यौसो निषिद्धत्वात्,
वङ्गवचने भल्येत् (पां ७ । ३ । १०३) इत्येत्वं, सहयोगे तृतीयावजा-
दयमित्यस्मात्पदसमभिव्याहाराच्च वयं संयुज्येमहीति ग्रन्थं, विनापि
सहृश्वेन वृद्धेयूनेति निपातनादिति ह्युक्तं । अस्तृभिः, शस्त्रास्त्रप्र-
क्षेपणशौलैस्तज्जर्मभिस्तत्साधुकारिभिर्वा, असुक्षेपणे, वृन् (पां
३ । २ । १३५ ।) इति ताच्छिल्यादिषु वृन्, निच्चादाद्युदात्तः, रधा-
धिभ्यश्च (पां ७ । २ । ४५ ।) इति विकल्पविधानादयं पक्षे इडभावः ।
त्वया, युष्यसिभ्यां मदिक् इत्यौणादिको मदिक्, क्तिप्चाद्गुणाभावः, युष्मद्-
प्रत्ययस्वरैणाकार उदात्तः, तृतीयैकवचने टा, त्वमावेकवचने (पां ७ ।
२ । ६७) इति मपर्यन्तस्य त्वादेशः, अतोमुख्ये (पां १ । १ । ६७) इति
पररूपत्वं, एकादेश उदात्तेनोदात्तः । युजा, ऋत्विग्दष्टक्खिदिगुष्णिग्गु-
युजि क्रुञ्चाच्च (पां ३ । २ । ५६ ।) इति क्रिन्प्रत्ययः, सावेकाचः (पां १ ।
१ । १६८) इत्यादिना विभक्तौ रदात्तत्वं । सासह्याम, भृशं पुनः पुनः
सह्येमहि, सह्यमर्घ्य इति धातुः, धात्वादेः घः सः (पां १ । १ । ६७)
इति घस्य सः । धातोरेकाचोच्चादेः क्रियासमभिव्याहारे यङ्, (पां
३ । १ । २२ ।) इति यङ्, यङोऽचि च (पां २ । ४ । ७४ ।) इति कुक्,
सन्धोः (पां १ । १ । ६ ।) इति द्विर्भावः, ह्नादिः शेषः, दीर्घोऽङ्गितः
(पां ७ । ४ । ८० ।) इति दीर्घः, प्रार्थनायां णिङ्, चर्करीतं परस्मैपद-

१ ५ १ महं इन्द्रः परश्च नु महित्वमस्तु वज्रिणे १

द्यौर्न प्रथिना शवः ॥ १५ ॥

मदादिवच्च प्रत्ययमिति सूत्रवार्तिकेन परस्मैपदीत्तमपुंसवचनं
मस्, कर्त्तरि शपोऽदादिवद्भावास्तु, निवृत्तः, (पां ३।०।६६।)
इत्यन्तसकारलोपः, यासुट्परस्मैपदेष्वात्तोऽङिच (पां ३।०।
१०३।) इति यासुट्, ङिङः सजोपोऽनन्तस्य (पां ०।२।७६।)
इति सकारलोपः, सति श्रित्वाद्यासुट् एवोदात्तत्वं शिष्यते, पादादि-
त्वान्न निघातः । एतन्यतः, योऽङ् एतनामात्मन इच्छतीत्यर्थे सुप्रच्यात्मनः
क्वच् (पां ३।१।८) इतिक्वच्, सनाद्यन्ताधातवः (पां ३।१।३२) इति
धातुसञ्ज्ञायां, सुपो धातुप्रातिपदिकयोः (पां २।०।७१।) इति
सुपोलुक्, क्वचिच (पां ०।०।३३।) इत्यनुट्त्तौ, कव्यध्वरएतन-
स्यर्चिलोपः (पां ०।०।३६।) इत्याकारलोपः, एतन्यधातुश्चित्वाद-
न्तोदात्तः, उपरि ङटः शच्चादेशः, कर्त्तरि शप्, पित्त्वादनुदात्तत्वं,
अनुस्वरसाम्यधातुकस्वरेशोदात्तेन सहेकादेशोदात्तेनोदात्तः (पां ८।
२।५) इति एतन्यक्वद्धोऽन्तोदात्तः, शसः सुप्स्वरेशानुदात्तस्यान्तोदा-
त्तादित्यनुट्त्तौ, अतुरनुमो नद्यजादी (पां ६।१।१७३) इत्यनुदात्तत्वं ॥३॥

पञ्चमोऽक्षमाह, महं इन्द्र इति । अयमिन्द्रो महान् शरीरेण प्रौढः,
परश्च गुणैरत्कृष्टोऽपि, नु किञ्च वज्रिणे वज्रयुक्तायैन्द्राय, महित्व-
मुक्तं द्विविधमाधिक्यं सर्वदास्तु, स्वभावसिद्धस्यापि भक्त्या प्रार्थनमेतत्,
किञ्च द्यौर्न द्युलोक इव श्वो बलमिन्द्रस्य सेनाख्यं प्रथिना प्रथिना
एत्युत्वेन युज्यतामिति शेषः, यथा द्युलोकः प्रभूतः, एवमस्य सेना प्रभूता ।
नु शब्दो यद्यपि क्षिप्रनामसु नु मत्विति पठितं, तथाप्यत्र * तस्या-
द्यौर्भावाग्निपातत्वेनानेकार्थत्वसम्भावाच्च समुच्चयार्थोऽत्र गृहीतः । नेति
शब्दो लोके प्रतिषेधार्थ एव, स्वाध्याये तु प्रतिषेधार्थ उपमानार्थश्चेति
द्विविधो येन पदेनाग्नौयते, तस्मात् पूर्वं प्रयुज्यमानः प्रतिषेधार्थः,
उपरिष्ठात् प्रयुज्यमान उपमानार्थः । तथात्र यास्व उदाहरति,
उभयमन्वध्यायं नेन्द्रं देवममंसतेति प्रतिषेधार्थीयः, पुरस्तादुपचार-
स्तस्य यत्प्रतिषेधति, दुर्मन्दासेनसुरायामित्युपमार्थीयः, उपरिष्ठादु-
पचारस्तस्य येनोपमिमीत इति । अत्रोपमावाचिनेो द्युशब्दस्यापि

१ ई १ समोहे वा य आशत नरस्तोकस्य सनितौ । विप्रासो वा धियायवः ॥

प्रयुक्तत्वादुपमानार्थः स्वीकृतः । अष्टाविंशतिसङ्ख्येभ्यः वक्ष्यमाणसु
षोऽजः पाजः शव इति पठितं । महानिति नकारस्य संहितायां, दीर्घा-
दटिसमानपादे (पां ८ । १ । ६ ।) इति स्तब्धं, आतेऽटि नित्यं (पां
८ । १ । ३ ।) इति पूर्वस्याकारस्यानुनासिकः, भो भगो अघोऽपूर्वस्य
योऽग्नि (पां ८ । ३ । १७ ।) इति दीर्घकारः तस्य लोपस्तस्यासिद्धत्वात्
स्वरसन्निर्गमो भवति । महेरित्वादिक् इन्, महेर्भावो महित्वं,
त्वइति प्रत्ययस्वरयोदात्तः, स एव शिष्यते । वक्ष्यते, इकारः प्रत्ययस्वर-
योदात्तः । द्योश्चन्द्रः प्रातिपदिकस्वरैकान्तोदात्तः, गोतोऽगित् (पां
७ । १ । ६० ।) इति विभक्त्येर्णित्वात्, अघोऽगिति (पां ७ । १ । ११५ ।)
इति वृद्धिः आन्तरतम्यादुवर्द्धैव भवति । प्रथिना प्रथिसा, एथोर्भाव
इत्यर्थे, एथादिभ्य इमनिज्वा (पां ५ । १ । १२२ ।) इति इमनिच्,
रक्ततोऽह्लादर्लघोः (पां ६ । ४ । १६१ ।) इति ऋकारस्य रभावः,
तुरिष्टमेयः सु (पां ६ । ४ । १५४ ।) इत्यनुवृत्तौ, टेः (पां ६ । ४ ।
१५५ ।) इति टिलोपः, प्रथिमन्श्चन्द्रश्चित्वादन्तोदात्तस्तृतीयैक-
वचने भत्वात्, अज्ञोपोऽनः (पां ६ । ४ । १३४ ।) इत्यकारलोप-
श्चान्दसो मकारलोपः, अनुदात्तस्य च यजोदात्तलोपः (पां ६ । १ ।
१६१ ।) इति विभक्त्येवदात्तत्वं । शवः, नव्विषयस्यानिसन्तस्येत्वाद्युदा-
त्तत्वं ॥ ५ ॥ इति प्रथमस्य प्रथमे पञ्चदशो वर्गः ॥

एन्द्रसानसिमिति सूक्ते षष्ठीवृत्तमाह समोहे वा य इति । ये नरः
पुरुषाः समोहे सङ्ग्रामे तोकस्य अपत्यस्य सनितौ कामे आशत व्याप्तवन्तः,
इन्द्रस्तुत्येति शेषः । वा अथवा, विप्रासो मेधाविनो धियायवः प्रजा-
कामाः सन्त आशत, ते सर्वे कम्बन्त इत्यध्याहारः । एष इत्यादिषु
षट्षत्वारिंशत्सङ्ग्रामनामसु समोहे समिध इति पठितं । पञ्चदशप्रत्य-
यनामसु तुक्त तोक इति पठितं । समोहे, प्रातिपदिकान्तोदात्तत्वं । वा,
चादयोऽनुदात्ताः । आशत, अश्रु व्याप्ति, चान्दसः सेर्जोपः, अज्ञागम
उदात्तः, सति शिष्टत्वेन स एव शिष्यते । नरः, प्रातिपदिकस्वरः । सनितौ,
स्त्रियां क्तिन् (पां १ । १ । ६४) इति क्तिन्, तितुर्ज्येष्ठयहादीनामिति वच-
नान्निष्ठहीतिर्निर्गच्छितिरिति वदिङागमः । विप्रासः, ऋजोऽन्त्यादिना

१७१ यः कुक्षिः सोमपातमः समुद्र इव पिन्वते ।

उर्वीरापो न काकुदः ॥

१८१ एवा वस्य सूनृता विरप्शी गोमती मही ।

पक्वा शाखा न दाशुषे ॥

विप्रशब्दे रन्प्रत्ययान्तो निपातितः । धियायवः, धिधारणे, धीयते धार्यते अवबुध्यते श्रुत*मर्थजातमनयेति धिया प्रज्ञा, तामात्मन इच्छन्तीत्यर्थे क्यच्, क्वाच्छन्दसि (पां ३।२।१७०।) इत्युप्रत्ययः, अतोऽलोपः, प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः ॥ ६ ॥

सप्तमीन्धमाह, यः कुक्षिरिति । यः कुक्षिरस्येन्द्रस्योदरप्रदेशः सोमपातमः अतिशयेन सोमस्य पाता, स कुक्षिः समुद्र इव पिन्वते वृद्धते, सेचनार्थो धातुरौचित्येन वृद्धिं लक्षयति, काकुदो मुखसम्बन्धिन्युर्वीर्बाह्व्य आपो न जलानीव, जिह्वासम्बन्धमास्योदकं यथा कदाचिदपि न शुष्यति, तथेन्द्रस्य कुक्षिः सोमपूरितो न शुष्यतीत्यर्थः । यद्यपि श्लोकइत्यादिषु सप्तपञ्चाशत्सु वाङ्मयसु काकुज्जिह्वेति पठितं, तथाप्युदकसम्बन्धसिद्धयर्थमत्र काकुच्छब्देन मुखमुपलक्ष्यते, सम्बन्धवाचिनस्तद्धितस्यात्र छान्दसो लोपो द्रष्टव्यः । सोमपातमः, सोमं पिबतीति सोमपाः, आकारो धातुस्वरेणोदात्तः, छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण स एव शिष्यते, तमपः पित्त्वादनुदात्तत्वं । समुद्रः, प्रातिपदिकत्वादन्तोदात्तः, इवेन विभक्त्यलोपः, पूर्वपदकृतिस्वरत्वं चेति प्रकृतिस्वरः । पिन्वते, पिविसेचने, इदितो गुमधातोः (पां ७।१।५८।) इति गुमागमः, शपः पित्त्वान्नानुदात्तत्वं, तिङश्च लसार्वधातुकस्वरेण धातुस्वर एव शिष्यते । उर्वीः, उरुशब्दोऽन्तोदात्तः, वेतोऽगुणवचनात् (पां ४।१।४४।) इति डीष्, यणादेशः, उदात्तयणोऽङ्गपूर्वादितोऽकारोऽदात्तः, असासह, एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्येकादेश उदात्तः । आपः, प्रातिपदिकस्वरः । काकुदः, प्रातिपदिकस्वरेणान्तोदात्तः ॥ ७ ॥

अभिन्नवषट्पङ्कतेष्वक्षेषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिन एवाह्वस्य-
सूयतेत्यनुरूपत्वाच्च, एक्षेष्ु ब्रवाणितइतिखण्डे अथ ब्राह्मणाच्छंसिन

इत्युपक्रम्य एवाह्यसि वीरयुरेवा ह्यस्य सूत्रेति सूत्रितं तस्मिन्सूत्रे
 प्रथमां सूत्रेऽष्टमीमृचमाह एवाह्यस्य सूत्रेति । अस्येन्द्रस्य सूत्रता प्रिय-
 सत्यरूपा वाक्, दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय तदर्थं एवा हि, एवं
 खलु, अनन्तरूपा वक्ष्यमाणगुणोपेता भवतीत्यर्थः । कीदृशी वाक् विरष्णी
 विविधारपणोपेता वाक्ययुक्ता बह्विधोपचारवादिनीत्यर्थः । पुनः
 कीदृशी गोमती, बह्वीभिर्गोभिर्रुपेता गोप्रदेत्यर्थः, अतएव मही
 महती पूज्या । यथोक्तवाचो दृष्टान्तः, पक्षाशाखा न, यथा बह्वभिः
 पक्षैः फलैरुपेता पनसद्यक्षादिशाखा प्रीतिहेतुस्तद्वत् । यद्यपि मह-
 त्नामसु ब्रह्मं विरष्णीति पठितं, तथाप्यत्र महीत्यनेन पुनरुक्तिप्रसङ्गा-
 दवयवार्थो गृहीतः । एव, एवमादीनामन्त इत्यन्तोदात्तः, संहितायां,
 निपातस्य च (पां ६ । १ । १३६) इति दीर्घः । हि, निपाता आद्युदात्तः ।
 अस्य, प्रकृतस्येन्द्रस्य परामर्शात्, इदमेऽनुवादेशे श्रित्यादिना अशा-
 देशोऽनुदात्त इति सर्वानुदात्तः । सूत्रता, उगणपरिहाने, सुतरामु-
 ण्यत्यप्रियमिति सूत्रं, साचासौ ऋता सत्याचेति सूत्रता प्रियसत्या
 वाक्, परादिश्चन्द्रसि बह्वलमिति उकार उदात्तः । विरष्णी, विचित्रं
 रपणं विरपणं, रप लप व्यक्तायां वाचि, सम्पदादित्वाद्भावे क्तिप्,
 तदेवामस्तीति विरष्णीनि वाक्यानि, तानि यस्यां वाचि सन्ति सा वाक्
 विरष्णी विरष्णिनी, अतइनिठनौ (पां ५ । २ । ११५) इति इनिः प्रत्ययः,
 यस्येतिचेतीकारलोपः, ऋन्नेभ्योऽीबिति डीप्, इकारः प्रत्ययस्त्रेणोदात्तः,
 नकारलोपश्चान्दसः, सवर्णदीर्घः, एकादेश उदात्तेनोदात्तः । गावोऽस्यां
 सन्तीति गोमती, मतुप्डीपौ पित्वादनुदात्तौ, प्रातिपदिकस्वर एव
 शिष्यते । मही महती, उगितच्च (पां ४ । १ । ६) इति डीप्, तस्य
 पित्वादनुदात्तत्वे प्राप्ते, श्रुतुरनुमो नद्यजादीत्यत्र, दृहन्महतो रप-
 सङ्ख्यानमित्युदात्तत्वं, अच्च्वलोपश्चान्दसः । पक्षा, डुपचष् पाके,
 निष्ठा (पां ३ । २ । १०२) इति क्त प्रत्ययः, पचोवः (पां ८ । ७ ।
 ५१) इति वत्वं, चोः कुः (पां ८ । २ । ३०) इति कुत्वं, प्रत्यय-
 स्त्रेणान्तोदात्तः, टापा सवर्णदीर्घः, एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्युदात्तः ।
 शाखा, शाख स्नाष्ट व्याप्तौ, पचाद्यच्, चित्वादन्तोदात्ते प्राप्ते दृषा-
 देराकृतिगणत्वाद्भावादित्वादाद्युदात्तत्वं । दाशुषे, दाश्व दाने, दान्वाङ्
 साङ्गान् मीढांश्चेति निपातनात् कसाविडभावो, द्विर्वचनाभावश्च ।
 अनुर्थेकवचने, यच्चिभं (पां १ । ४ । १८) इति भसञ्ज्ञायां, वसोः
 सम्प्रसारणं (पां ६ । ३ । १३३) इति सम्प्रसारणं वकारस्योकारः,

१६१ एवा हि ते विभूतय उतय इन्द्र भावते ।

सद्यश्चित्सन्ति दाशुषे ॥

११०१ एवा ह्यस्य काम्या स्तोम उवथं च शंस्या ।

इन्द्राय सोमपीतये ॥ १६१ ॥

परपूर्वत्वं, शासि वसि घसोनाश्च (८ । १ । ६० ।) इति घत्वं, प्रत्य-
यस्वरेशोकार उदात्तः ॥ ८ ॥

नवमीष्टचमाह, एवा हि तदिति । हे इन्द्र, ते तव विभूतय ऐश्व-
र्यविशेषाः एवा हि एवंविधाः खलु, किंविधा इति तदुच्यते, नावते
मत्सदृशाय दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय उतय स्वदीयरक्षारूपाः
सद्यश्चित्सन्ति, विना कर्मानुष्ठानं तदैव भवन्ति। भावते, मत्सदृशाय,
वतुष्प्रकरणे, युष्मदस्मद्भिर्वा ह्यन्दसि सादृश्य उपसङ्ख्यानमिति वार्त्तिकेना-
स्मच्छब्दाद्वतुष्, मपर्यन्तस्य, प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति भादेशः, अदस्-
शब्देन सह, अतो गुण इति पररूपत्वं, दृग्दृशवतुष्वित्यनुवृत्तौ, आसर्व-
नाम्नः (पां ६ । ३ । ६१ ।) इति दकारस्याकारः, सवर्णदीर्घत्वं, वतुष्पः
पित्वात् प्रातिपदिकस्वरएव शिष्यते । सद्यः, समाने द्यवीत्यर्थः, सद्यः
प्रवृत् परायैश्वर्यमइत्यादिना निपातितः, प्रत्ययस्वरेशान्तोदात्तत्वं । चित्,
चा दयोऽनुदात्ता इत्यनुदात्तः । सन्ति, अस्य भुवि, लटः स्थाने भि, भोऽन्तः
(पां ७ । १ । ३ ।) इत्यन्तादेशः, अदिप्रभृतिभ्यः शप्रइति शपोलुक्,
तिङ्प्रत्ययाद्युदात्तत्वं, प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणमिति शबकारमाश्रित्य
लसार्वधातुकानुदात्तत्वं न भवति, वर्णाश्रयविधौ प्रत्ययलक्षणं नास्तीति
निषेधात् । दाशुषे, गतमन्त्रे गतं ॥ ९ ॥

दशमीष्टचमाह, एवा ह्यस्य काम्या इति । अस्येन्द्रस्य स्तोमः साम-
साध्यं स्तोत्रं, उक्थश्च ऋक्साध्यं शस्त्रमपि एवा हि ते उभेऽत्रैवंविधे
खलु, किं विध इति तदुच्यते, काम्या कामयितव्ये, शंस्या ऋत्विग्भिः
शंसनीये, किमर्थं शंसनमिति तदुच्यते, इन्द्राय सोमपीतये, इन्द्रस्य
सोमपानार्थः । एवा ह्यस्येति व्यवहितमन्त्रे गतं । काम्या, कामेर्बिङ्,
तस्मादचोयत्, षेरनिटि (पां ६ । ४ । ५१ ।) इति खिलोपः, चित्-
स्वरितमिति स्वरिते प्राप्ते, यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं, सुपो ङादेशः ।
स्तोमः, अस्तिस्तुमुङ्गदृष्टीत्यादिना मन् प्रत्ययः । उक्थं, वच परि-

नवमस्कन्तः ।

१ १ १ इन्द्रेहि मत्स्यन्धसो विश्वेभिः सोमपर्वभिः ।
महां अभिष्टिरोजसा ॥

भाषणे, पातुतुदिवचिरिचिसिचिभ्य स्यगिति थक् प्रत्यय औणादिकः, कित्वात् सन्धसारणपरपूर्वत्वगुणाभावाः । शंस्या, शंसु क्तौ, क्णन्ताद-
चोयत्, यतो ऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं, सुपोडाशेषः । सोमपीतये, सोमस्य
पीतिसुदर्थं, छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरं प्राप्ते व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं, अथवा
सोमस्य पीतिर्यस्येन्द्रस्येति सोमपीतिरिन्द्रः, बज्रव्रीहैः प्रकृत्या पूर्वपद-
मिति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ १० ॥ इति प्रथमस्य प्रथमे षोडशोवर्गः ॥

इन्द्रेहीत्यादिकं दशर्षं, सुरुपकृत्तुमित्यादिषु षष्ठं, ऋष्यादयस्त्वस्य
पूर्ववत्, विशेषस्तु अतिरात्रे द्वितीयपर्याये अच्चावाकशस्त्रे इन्द्रेही
इत्यनुरूपस्तृचः, अतिरात्रे पर्यायाणामितिखण्डे इदं वसो सुतमन्धः
इन्द्रेहि मत्स्यन्धस इति सूत्रितं, तस्मिन् सूक्ते प्रथमाष्टममाह इन्द्रे-
हीति । हे इन्द्र, यहि अस्मिन्कर्मण्यागच्छ, आगत्य च विश्वेभिः सर्वैः
सोमपर्वभिः सोमरसरूपैः, अन्यसः अन्योभिरग्नैर्मत्सि माद्यसि
हृष्टो भव, तथाभूतस्त्वमोजसा बलेन महान् भूत्वा अभिष्टिः, शत्रू-
णामभिभविता भवेतिशेषः । अष्टाविंशतिसङ्ख्येकेषु बलनामसु ओज-
पाज इति पठितं । आ इहि, आद्गुणः, इन्द्र यहि, योद्धुमयोः स्थाने
जभते असावन्यतरव्यपदेशमिति आङ्माडोरेकादेशस्याङ्यपदेशादो-
माङ्स्वेति पररूपं । मत्सि, मदी हर्षग्लेपनयोः, जोटः सिप्, सर्वे विध-
यश्चन्दसि विकल्पन्त इति परिभाषया सेर्हिंरादेशो न भवति, दिवा-
दिभ्यः श्यन्निति श्यन्, बज्रं छन्दसीति श्यनो लुक्, ननुमताङ्गस्य (यां
१।१।६३।) इति प्रत्ययलक्षणप्रतिषेधात्, समामष्टानां दीर्घः श्यनि
इतिसूत्रवार्तिकेनोपधादीर्घो न भवति, सिप्ः पिप्ताङ्गातुस्वर एव ।
अन्यसः, अदेर्गुमधस्त्वसुन्, व्यत्ययेन तृतीयाबज्रवचनं कर्त्तव्यं, कित्वा-
दाद्युदात्तः । विश्वेभिः, अग्निशुषीत्यादिना औणादिकः क्तन्, कित्वा-
दाद्युदात्तत्वं, बज्रं छन्दसीति ऐसादेशो न भवति । सोमपर्वभिः,
जतारूपं सोमं पूषन्ति पूरयन्तीति सोमपर्वभाषः सोमरसाः, पूषाजन्
पूरयन्तोः, अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते (यां १।२।७५।) इति वनिप्, गुणो-
दयत्वं, वनिप्ः पिप्ताङ्गातुस्वरएव, उपपदसमासे छदुत्तरपदप्रकृति-

१ २ १ एमेनं सृजता सुते मन्दिमिन्द्राय मन्दिने । चक्रिं विश्वानि चक्रये ॥

सरेण पुनः स एव भवति । अभिष्टिरभिगन्ता, इषगतौ, मन्वेष्टवेत्या-
दिना क्तिमुदात्तः, स हि भावपरोऽपि भवितारं सक्षयति, किन्वास्त-
धूपधग्गाभावः, तितुत्र त य सि सुसरकसेषुच (पां ७ । २ । ६ ।)
इतीडागमो न भवति, अभिष्टस्येकारे, एमन्नादिषु क्न्दसि पररूपं
वक्तव्यमिति पररूपं, प्रादिसमासे क्कदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । अजसा,
उर्जोर्वेर्बेर्लोपश्चेत्यसुन्, निच्चादाद्युदात्तः ॥ १ ॥

द्वितीयाभ्युदय एमेनमिति । ईम् इत्यनर्थकः पादपूरणाय प्रयुक्तः,
हे अध्वर्यवः सुते अभिष्टुते चमसस्ये सोमे एनं सोममिन्द्राय
इन्द्रार्थं आसृजत पुनरभ्युदयत । शुक्रामश्विचमसगणेषु पुनरभ्युदयन-
मापस्तम्बेनाक्तं, होत्रकाणां चमसाध्वर्यवः सकृत् सकृदुत्वा शुक्रस्या-
भ्युदयीयापावर्त्तध्वमितीति । कीदृशमेनं मन्दिं हर्षहेतुं, चक्रिं साधु-
करणशीलं । कीदृशयेन्द्राय मन्दिने हर्षयुक्ताय, पुनः कीदृशाय
विश्वानि सर्वाणि कर्माणि चक्रये कृतवते सर्वकर्म्मनिष्पादनशीला-
येत्यर्थः । ईमित्यस्य पादपूरणार्थत्वं यास्माद् आह, अथ ये प्रवृत्तेऽर्थेऽ
मिताक्षरेषु ग्रन्थेषु वाक्यपूरणा आगच्छन्ति पदपूरणास्ते मिताक्षरे-
ष्वनर्थकाः कमीमिति । अस्यायमर्थः अन्यैरेव पदैर्विवक्षितेऽर्थे समाप्ते-
सति ये शब्दाः कमीमित्यादयः प्रयुक्तास्ते शब्दा अमिताक्षरेषु क्न्दो-
राहित्येन परिमिताक्षररहितेषु ब्राह्मणादिवाक्येषु वाक्यपूरणार्था
प्रयुक्ताः, मिताक्षरेषु तु क्न्दोयुक्तेषु ग्रन्थेषु पादपूरणार्थास्ते च कमी-
मित्यादय इति । ईमित्यस्य शब्दस्यानर्थक्यायेताभ्युदयजहार, एमेनं
सृजता सुते आसृजतैर्नसुत इति । एनं, इदमो द्वितीयायां, द्वितीयाटौ
खेनः (पां २ । ४ । ३४ ।) इति एनादेशोऽनुदात्त इत्यनुदत्तेः सर्वानु,
दात्तः । सृजत, संहितायां, अन्येषामपि दृश्यते (पां ६ । ३ । १३७ ।)
इति दीर्घः । मन्दिं, प्रमोदहेतुं, मदिलुतिमोदमदस्वप्रकान्ति-
गतिषु, इदितेनुमधातोः (पां ७ । १ । ५८ ।) इति नुम्, मन्दमानं
प्रयुक्त इत्यर्थे, हेतुमतिच (पां ३ । १ । १६ ।) इति शिचि, श्यन्त-
स्याजन्तत्वात्, अचइरित्यादिङकारप्रत्ययः, योरनिटि (पां ६ । ४ ।
५१ ।) इति शिञोपः, प्रत्ययसरेणान्तोदात्तत्वं । मन्दिने, मदेः पूर्व-

- १३१ मत्स्वा सुशिप्र मन्दिभिः स्तोमेभिर्विश्वचर्षणे ।
 सचैषु सवनेष्वा ॥
- १४१ असृयमिन्द्र ते गिरः प्रति त्वामुदहासत ।
 अजोषा वृषभं पतिं ॥

वत् चतुर्थ्येकवचने अत्रपुंसकस्यापि व्यत्ययेन नुमागमः । चक्रिं,
 दुहृञ्कारणे, आट्गमहनजनः किकिनौ लिट् च (पां १।२।१७१।)
 इति तच्छील तद्धर्मं तत्साधुकारिषु कर्तव्यं किन्प्रत्ययः किच्चाद्गुणा-
 भावः, यथादेशः, लिङ्गत्, दिवचनं, दिवचनेऽचि (पां १।१।५६।) इति
 यथादेशस्य स्थानिवद्भावात् कृशब्दे द्विरुच्यते, अभ्यासस्य उरदत्वरपर-
 त्वहलादिशेषाः, किनो निच्चादाद्युदात्तः । विश्वानि, विश्वेः कान्,
 निच्चादाद्युदात्तः । चक्रये, इत्यस्य कृदन्ते प्रयोगेपि, कर्तकर्मणोः कृति
 (पां २।३।६५।) इति षष्ठी न भवति, किं किनौ लिट्चेति किनो
 लिङ्गद्भावेन, न लोकाव्ययनिष्ठा खलर्थद्वयां (पां २।३।६८।) इति
 निषेधात् ॥ २ ॥

तृतीयाम्बचमाह मत्स्वा सुशिप्रेति । हे सुशिप्र हे शोभनहृनो,
 शोभननासिक वा, शिप्रे हृननासिके चेति यास्केनोक्तत्वात्, तादृश
 हे इन्द्र, मन्दिभिर्हर्षहेतुभिः स्तोमेभिः स्तोमैः स्तोत्रैः, आ सर्वतोभावेन
 मत्स्व हृष्टो भव, हे विश्वचर्षणे सर्वमनुययुक्त, सर्वैर्यजमानैः पूज्यैर्बर्ध-
 तादृशेन्द्र त्वं येषु यागगतेषु त्रिषु सवनेषु सत्त्वात्, देवैरन्यैः सहागच्छे-
 तिशेषः । मत्स्व, मदित्तुतीत्यस्य लोटि, अनित्यमागमशासनमित्युक्तत्वात्,
 इदितोनुमधातोरिति नुम् न भवति, अनुदात्तेत्त्वात्, तास्यनुदात्तेन्डि-
 ददुपदेशात् (पां ६।१।१८६।) इति लसार्वधातुकाद्युदात्तत्वं, धातुस्वर
 एव, संहितायां, द्यचोऽतस्तिष्ठः (पां ६।१।१३५।) इति दीर्घत्वं । सुशिप्र,
 इत्यामन्वितनिघातः । मन्दिभिः, गतमन्त्रे व्याख्यातं । स्तोमेभिः, मन्
 प्रत्ययस्य निच्चादाद्युदात्तत्वं, बङ्गलं कृन्सीति भिसरेसादेशो न
 भवति । विश्वचर्षणे, निघातः स च उक्तः । येषु, ऊडिदमित्यादिना
 विभक्तेरुदात्तत्वं ॥ ३ ॥

चतुर्थ्याम्बचमाह असृयमिन्द्रेति । हे इन्द्र, ते गिरस्त्वदीयाः क्षुती-
 रक्षयं क्षुष्टवानस्मि, तास्य गिरः स्वर्गेऽवस्थितं त्वां प्रति उदहासत

१ ५ १ सञ्चोदय चित्रमवीयाध इन्द्र वरेण्यं १

असदिने विभु प्रभु ॥ १७ ॥

उङ्गत्वा प्राप्नुवन्, तादृशीगिरस्त्वं अजोषा सेवितवानसि । कीदृशं त्वां
 वृषभं, कामानां वर्धितारं । पुनः कीदृशं पतिं सोमस्य पातारं,
 यजमानानां पालयितारं वा, पाता वा पालयिता वेति यास्तेनोक्त-
 त्वात् । अरुद्रं, अरुद्रं, रुद्रं विसर्गं, लडो मिप्, तुदादिभ्यः शः,
 बङ्गं कन्दसीति, अत्र विकरणस्य रुडागमः, जकारस्य गकारः, लुङ्
 लङ् लङ् लङ् लुदात्तः (पां ६ । ४ । ७१) इत्यडागम उदात्तः, सतिश्रित-
 त्वात् स एव शिष्यते । गिरः, प्रातिपदिकस्वरः । अहासत्, ओहा-
 ख्तौ, लुङ्, भस्य अदादेशः, ज्ञेः, सिच्, अडागमो, निघातश्च ।
 अजोषाः, जुषी प्रीतिसेवनयोः, लङ्स्यास्, तुदादिभ्यः शः, तस्य कन्द-
 स्युभययेति अर्द्धधातुकत्वेन डित्वाभावात्तद्वधगणः, घासस्थकारलो-
 पश्चान्दसः, सवर्णदीर्घः, अडागमः, सतिश्रितत्वादुदात्तः शिष्यते ।
 वृषभं, एषु वृषु मृषु सेचने, अभजित्यनुवृत्तौ, कृषि वृषिभ्यां किदि-
 त्वभचप्रत्ययः, कित्वाद्गुणाभावः, चित्वादन्तोदात्तः । पतिं, पारक्षणे,
 पातेर्दतिः, डित्वाट्टिलोपः, प्रत्ययाद्युदात्तत्वं ॥ ४ ॥

पञ्चमीमृचमाह सञ्चोदयेति । हे इन्द्र, वरेण्यं श्रेष्ठं राधो धनं चित्रं
 मणिमुक्तादिरूपेण बङ्गविधं अर्वागस्सदभिमुखं यथा भवति तथा
 सञ्चोदय सम्यक् प्रेरय, भोगाय यावत् पर्याप्तं तावद्विभुशब्देन चोच्यते,
 ततोऽभ्यधिकं प्रभुशब्देन, तादृशं धनं ते तवैव असदित् अस्यैव, तस्माद-
 स्मभ्यं प्रयच्छेत्वर्यः । मघमित्यादिषु अष्टाविंशतिसङ्ख्याकेषु धननामसु
 रायोराध इति पठितं । चोदय, चुदप्रेरणं, गणन्ताल्लोट्, तिङ्ङितिङ् इति
 निघातः । राधः, राध्रवन्त्यनेनेति राधो धनं, सर्वधातुभ्योऽसुन्, इत्याणा-
 दिकोऽसुन्प्रत्ययः निवादाद्युदात्तः । वरेण्यं, रुद्र एण्य इत्यौणादिकरण्य-
 प्रत्ययः, वृषादित्वादाद्युदात्तः । असत्, अस भुवि, जेट्, तिप्, इतश्च लोपः
 परस्मैपदेषु (पां ३ । ४ । ६७) इतीकारलोपः, लोटोऽडाटावित्यडा-
 गमः, अदि प्रभृतिभ्यः शपः (पां २ । ४ । ७२) इति शपोलुक्, आगमा
 अनुदात्ता इति, अटोऽनुदात्तत्वाद्भातुस्वर एव । विभु, विभवतीति विभु,
 भुव इत्यनुवृत्तौ, विप्रसंभ्योऽसञ्ज्ञायां (पां ३ । २ । १८०) इति
 डुप्रत्ययः, डित्वाट्टिलोपः, प्रत्ययस्वरैर्योकार उदात्तः । एवं प्रभु, ॥ ५ ॥
 इति प्रथमस्य प्रथमे सप्तदशो वर्गः ॥

१ ६ १ अस्मान्त्सु तत्र चोदयेन्द्र राये रभस्वतः १

तुविद्युम्न यशस्वतः ॥

१ ७ १ सं गोमदिन्द्र वाजवदस्मे पृथु श्रवो बृहत् १

विश्वायुर्धेत्वक्षितं ॥

इन्द्रेहीति सूक्ते षष्ठीमृचमाह अस्मान्त्विति । हे तुविद्युम्न प्रभूत-
धनेन्द्र, राये धनसिद्ध्यर्थं अस्माननुष्ठातृन् तत्र कर्मणि सुचोदय सुखं
प्रेरय । कीदृशानस्मान् रभस्वतः, उद्योगवतः । पुनः कीदृशान्, यशस्वतः,
कीर्त्तिमतः । तत्र, तच्छब्दात् सप्तम्यास्त्रिण्, लिति (पां ६ । १ ।
१६३ ।) इतिप्रत्ययात् पूर्वस्योदात्तत्वं । इन्द्र, आमन्त्रिताद्युदात्तत्वं,
पादादित्वात् निघातः । राये, ऊडिदमित्यादिना विभक्त्युदात्तत्वं ।
रभस्वतः, रभ राभस्ये कार्य्योपक्रमे च, सर्वधातुभ्योऽसुन्, निच्वा-
दाद्युदात्तः, मतुपः पित्वादन्युदात्तत्वं, स्वादिष्वसर्वनामस्थाने (पां १ ।
४ । १७ ।) इति न पदत्वं, तसौ मत्वर्थे (पां १ । ४ । १६ ।) इति भस-
ञ्जया बाधितत्वात्, आकडारादेकासञ्ज्ञा (पां १ । ४ । १ ।) इति
नियमात् । तुविद्युम्न, तुवि बज्रं द्युम्नं धनं यस्य, षाष्ठिक मामन्त्रि-
ताद्युदात्तत्वं । यशस्वतः, यशोऽस्यास्तीति मतुप्, अस्माया मेधा खजो
विनिः (पां ५ । २ । १२१ ।) इति विनिना न बाध्यते, मतुपः
सर्वत्र समुच्चयात् यशस्रश्ब्दो नविषयस्यानिसन्तस्येत्याद्युदात्तः, मतुपः
पित्वात् स एव शिष्यते । अत्रोक्तास्मान्त्सु इति पाठविशेषः, केवलं
नख (पां ८ । ३ । ३० ।) इति वैकल्पिको धुडागमः, तेनास्मान्त्सु
अस्मान्त्सुइत्युभयमपि भवितुमर्हति ॥ ६ ॥

सप्तमीमृचमाह सं गोमदिन्द्रेति । हे इन्द्र, अथो धनं अस्मे सन्धेहि
अस्मभ्यं सम्यक् प्रयच्छ । कीदृशं श्रवः, गोमत्, बङ्गीभिर्गोभिर्द-
पेतं । पुनः कीदृशं वाजवत्, प्रभूतेनान्नेनोपेतं । पुनः कीदृशं पृथु,
परिमाणेनाधिकं । पुनरपि कीदृशं बृहत्, मुख्यैरुपेतं । पुनश्च कीदृशं
विश्वायुः, सत्त्वायुष्यकारणं । पुनरपि कीदृशं अक्षितं, विनाशर-
हितं । गोमत्, वाजवदित्युभयत्र मतुपोऽन्युदात्तत्वात् प्रातिपदिकस्वर-
एव, वाजशब्दो लघादिराद्युदात्तः । अस्मे, अस्मच्छब्दाच्चतुर्थीबज्र-
वचनस्य, सुपांसुक्तमित्यादिना श्रे आदेशः, शिप्त्वात् सर्वादेशः प्रातिपदि

१ ८ १ अस्मे धेहि श्रवो बृहद्गुम्नं सहस्रसातमं ।
इन्द्र ता रथिनीरिषः ॥

कखरेणान्तोदात्तत्वं, श्रेष्ठे लोपः (पां ७।२।६०) इतिटिलोपपक्षो
उदात्तत्वनिवृत्तिखरेण विभक्तोरुदात्तत्वं, अन्यलोपपक्षो असोऽगुण इति
पररूपे, एकादेश उदात्तेनोदात्तः (पां ८।२।५) इत्युदात्तत्वं । पृथु,
प्रथस्यापने, प्रथि यदि भस्त्रां सम्प्रसारणं सलोपस्येत्यादिकः
कुप्रत्ययः, रेफस्य सम्प्रसारणमृकारः, परपूर्वत्वं, न लघूपधगुणः । श्रूयत
इति श्रवो धनं, असुनप्रत्ययः, निष्वादाद्युदात्तः । षहत्, प्रातिपदिक-
खरः । विश्वायुः, विश्वमायुर्यस्मिन् धने, विश्वशब्दः कन् प्रत्ययान्तः,
तस्य बज्रग्रीहो पूर्वपदप्रकृतिखरत्वे प्राप्ते, परादिशब्दसि बज्रत्वं
(पां ६।२।१६६) इति पूर्वपदान्तोदात्तत्वं, एकादेश उदा-
त्तेनोदात्त इत्युदात्तः । अक्षितं, क्षिप्त्यइत्यस्मात्, अन्तर्भवितव्यर्थात्
कर्मणि निष्ठा, तेन ग्यदर्घत्वात्, निष्ठायामग्यदर्घ्ये (पां ६।४।६०)।
इति न दीर्घत्वं, अतएव, क्षियो दीर्घात् (पां ८।२।४६।) इति न
निष्ठानत्वं, नञ्समासे पूर्वपदप्रकृतिखरत्वं ॥ ७ ॥

अष्टमोऽष्टमाह, अस्मे धेहीति । हे इन्द्र, षहःश्रवः सहस्रं कीर्त्तिं
अस्मे धेहि अस्मभ्यं प्रयच्छ, तथा सहस्रसातमं अतिशयेन सह-
स्रसङ्ख्यावद्गुणोपेतं द्युम्नं धनमस्मे धेहि, तथा ताः, ग्रीहियवादि-
रूपेण प्रसिद्धा रथिनीर्वरूद्योपेता इषोऽन्नान्यस्मे धेहि । अस्मे, सुपांसु
लुगित्यादिना श्रेष्ठे आदेशः । धेहि, ध्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च (पां
६।४।११६।) इति यत्वाभ्यासलोपौ । श्रूयत इति श्रवः, असुनो
निष्वादाद्युदात्तत्वं । सहस्रसातमं, सहस्रं वनुते ददातीति सह-
स्रसाः, वनुदाने, जन सन खन क्रम गमोविट् (पां ३।२।६७।)
इति विट्, विष्णोरनुनासिकस्यात् (पां ६।४।४१।) इत्याकारा-
देशः, धातुखरेणान्तोदात्तः, पुनः कदुत्तरपदप्रकृतिखरेण स एव
प्रियते । रथा आसां सन्तीति रथिन्य इति, प्रत्ययस्याद्युदात्तत्वं, ऋन्ने-
भ्योऽङोप् (पां ३।१।५।) इति ङोप्, तस्य पिप्वादानुदात्तत्वं । इषो
बौगिकत्वे, धातुखररूपत्वे प्रातिपदिकखरः ॥ ८ ॥

१ ८ १ वसोरिन्द्रं वसुपतिं गोभिर्गृणन् ऋग्मियं १

होम गन्तारभूतये ॥

१ १० १ सुते सुते न्योक्से बृहद्बृहत् एदरिः १

इन्द्राय शूषमर्चति ॥ १८ ॥

नवमीष्टचमाह वसोरिन्द्रमिति । वसोर्वसुनोऽस्मदीयस्य धनस्यो-
तये रक्षार्थं होम वयमाक्रयामः, किं कुर्वन्तः, गोभिस्तुतिभिर्गृणन्तः
स्तुवन्तः । कीदृशमिन्द्रं वसुपतिं धनपालकं । पुनः कीदृशं ऋग्मियं ऋचां
मातारं । पुनश्च कीदृशं गन्तारं यागदेशगमनशीलं । वसोः, वस
निवासे, श्वसृ खिहीत्यादिना षोणादिक उप्रत्ययः, निदित्यनुद्यत्तेर्निच्वा-
दाद्युदात्तः । वसुपतिं, समासान्तोदात्तत्वे प्राप्ते, पत्यावैश्वर्य्य (पां ६।२।१८)
इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । गोभिः, सावेकाच इति विभक्त्येवदात्तत्वं ।
गृणन्तः, गृण्शब्दे, लटः शब्द, क्वादिभ्यः आ (पां ३।२।८१) इति
आ, शतुः, सार्वधातुकमपित् (पां १।२।४) इति छित्वात्, आभ्य-
स्तयोरातः (पां ६।४।११२) इत्याकारलोपः, शतुरकारस्य प्रत्यय-
स्वरेणोदात्तत्वं । ऋग्मियं, ऋचो मिमीत इति ऋग्मी तन्मिग्यं, माङ्गाने
शब्दे च, क्षिप्च (पां ३।२।७६) इति क्षिप्, घुमास्यागापा
(पां ६।४।६६) इत्यादिना ईत्वं, चकारस्य, चोः कुः, (पां ८।२।३०)
इतिकुत्वं, भलाञ्जशोऽन्ते (पां ८।२।३६) इति ककारस्य गकारः, द्विती-
यैकवचने, अचिन्धातु (पां ६।४।७७) इत्यादिना इयडादेशः,
एरनेकाचः (पां ६।४।८२) इत्यादिना यणादेशः, सर्वे विधय-
श्चन्दसि विकल्प्यन्त इति परिभाषया कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण ईकार
उदात्तः । होम, आक्रयामः, ऋजस्यर्द्धायां शब्दे च, लट्, तस्यात्मनेप-
देऽपि व्यत्ययेन मिप्, इकारस्य व्यत्ययेनाकारः, शपो बज्जलं कृन्दसीति
लुक्, बज्जलं कृन्दसीति कः सम्प्रसारणं परपूर्वत्वं, गुणः, घातोः (पां ६।
१।१६२) इत्याकार उदात्तः, मिपः पिप्स्वरेणानुदात्तत्वं । गन्तारं,
मञ्चु दृङ्गगतौ, ताप्शील्येढन्, निच्वादाद्युदात्तः । ऊतये, ऊति यूती-
त्यादिना क्तिमुदात्तो निपातितः ॥ ६ ॥

दशमीष्टचमाह सुते सुत इति । आकारइच्छब्दश्च पादपूरणौ,
यदा आतिवचने आकारः आ ईषदर्थेऽभिव्याप्तवित्यभिधानात्,

दशमसूक्तं ।

१ १ १ गायन्ति त्वा गायत्रिणो ऽर्चन्त्यर्कमर्किणः ।
ब्रह्माणस्त्वा शतक्रत उदंशमिव येमिरे ॥

इच्छ्ब्दोऽपि शब्दार्थः, इयर्त्ति गच्छति, अनुष्ठेयं कर्म प्राप्नोतीत्यर्थि-
जमानः एदरिः, सर्वोऽपि यजमानः इन्द्राय सुते सुते इन्द्रार्थमभि-
सुते तत्तत्सोमे बृहत् इन्द्रस्य श्रूषं बलं अर्चति स्तोति, इन्द्रस्य पराक्रमं
शंसतीत्यर्थः । कीदृशं श्रूषं बृहत् प्रौढं । कीदृशायेन्द्राय न्योक्से,
नियतस्थानाय, बृहते प्रौढाय । सुते सुते, घु ज् अभिघवे क्तप्रत्ययः प्रत्यय-
स्वरैर्योदात्तः, नित्यवीप्सयोः (पां ८ । १ । ४ । इति वीप्सायां द्विर्भावः,
तस्य परमास्नेडितं (पां ८ । १ । २ ।) इति द्वितीयस्यास्नेडितत्वेनानु-
दात्तत्वं । न्योक्से, नियतमोक्षोयस्य तस्मै, निष्पद्ये निपाता आद्युदात्ता
इत्याद्युदात्तः, तस्य यणादेशे, उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य
(पां । ८ । १ । ४ ।) इत्योकारः स्वरितः । बृहते, बृहन्महतीरुपसङ्गा-
नमिति वार्तिकेनाजादिविभक्तेरुदात्तत्वं । अरिः, ऋगती, अचश्चरि-
तीकारप्रत्यय औणादिक, गुणो रपरत्वं, प्रत्ययस्वरैर्योकार उदात्तः ।
इन्द्राय ऋक्षेन्नेत्यादिना रन्प्रत्ययः, इकारउदात्तः श्रूषं । प्रातिपदि-
कस्वरः, अष्टाविंशतिसङ्ख्येयु बलनामसु श्रूषं सहः यह इति पठितं ।
अर्चति निघातस्वरः ॥ १० ॥ इति प्रथमस्य प्रथमेऽष्टादशो वर्गः ॥

गायन्तीति सूक्तस्य मन्त्रसङ्ख्याकन्देविशेषश्चैवमनुक्रम्यते, गायन्ति
वादशानुष्टुभं त्विति । तु हि ह वा इत्यादिपरिभाषायां तुशब्दस्य
सूक्तद्वयेपरिभाषितत्वात्, अस्य सूक्तस्य वक्ष्यमाणस्य चानुष्टुभत्वं द्रष्टव्यं
ऋषिदेवते पूर्ववत्, अभिष्ववषडहस्योक्थेषु तृतीयसवनेऽच्चावा-
कस्य गायन्तीति स्तोत्रियस्तुचः । एच्छ्विति खण्डे गायन्ति त्वा गाय-
त्रिण आत्वा गिरो रथोरिवेति सूत्रितं, अस्मिंस्तृचे प्रथमाष्टचमाह
गायन्ति त्वेति । हे शतक्रतो बह्वर्कमर्कं बह्वर्कं वेन्द्र, त्वां गायत्रिण
उद्गातारो गायन्ति स्तुवन्ति, अर्किणोऽर्चनहेतुमन्त्रयुक्ता होतारो-
ऽर्कमर्चनीयमिन्द्रमर्चन्ति शस्त्रगतैर्मन्त्रैः प्रशंसन्ति, ब्रह्माणो ब्रह्मप्रभृतय
इतरे ब्राह्मणास्वामुधेमिरे उन्नतिं प्रापयन्ति, तत्र दृष्टान्तः वंशमिव
यथा वंशाये नृत्तन्तः शिखिनः प्रौढं वंशमुन्नतं कुर्वन्ति, यथा वा

१ २ १ यत्सानोः सानुमारुहद्वयस्पष्ट कर्त्वं १

तदिन्द्रो अर्थं चेतति यूथेन वृष्णिरेजति ॥

सन्मार्गवर्त्तिनः स्वकीयं कुलं उन्नतं कुर्वन्ति तद्वत्, यताम्यचं यास्क
एवं व्याचष्टे, गायन्ति त्वा गायत्रिणः प्रावर्त्तिते* ऽर्कमर्कियो, ब्रह्माणस्त्वा
शतक्रत उद्येमिरे वंशमिव वंशोवनशयो भवति, वननाञ्चयत
इति वेति । अर्कशब्दं बह्वधा व्याचष्टे, अर्को देवो भवति यदेन-
मर्चन्ति, अर्को मन्त्रो भवति यदनेनार्चन्ति, अर्कमन्नं भवति यदर्चति
भूतानि, अर्को दृष्टो भवति सदृतः कटुकिन्नेति । गायन्ति, श्रुतिङौ,
पित्वास्तुसावर्धातुकत्वाच्चानुदात्तौ, धातुखदात्तः । गायत्रिणः, गायत्रं
साम येषांस्तोत्राणामस्ति ते, अत इनिठनौ (पां ५ । २ । ११५ ।) इतीनि
प्रत्ययः प्रत्ययस्वरणेकारउदात्तः । अर्चन्ति, अर्चपूजायां भौवादिकः
श्रुतिङावनुदात्तौ धातुस्वर एव पादादित्वात्त निघातः । अर्कं, अर्चत्ये-
भिरित्यर्को मन्त्रास्तैरर्चनीयतया तदात्मक इन्ने ऽभि लक्षणयार्कः, पुंसि
सञ्ज्ञायां घः प्रायेण (पां ३ । ३ । ११८ ।) इति करणे घः, चजोः कुघ्रि-
ण्यतोः (पां ७ । ३ । ५२) इति चकारस्य कुलं, कृकारः प्रत्ययस्वरणा-
न्तोदात्तः । अर्को मन्त्रा एषां सन्तीत्यर्कियो हेतारः । एकाक्षरात्
छतो जातेः सप्तम्याच्च न तौ स्मृतावितिकारिकार्धेन छदन्तादिनिठनौ
यद्यपि प्रसिद्धौ, तथाप्यत्र व्यत्ययादिनिः, प्रत्ययस्वरणेकारउदात्तः ।
ब्रह्माणः, प्रातिपदिकस्वरणान्तोदात्तः । शतक्रतो, निघातः । संहिताया-
मवादेशे, लोपः श्लाकल्यस्येति वकारलोपः । वंशशब्दः प्रातिपदिकस्वे-
रान्तोदात्तः । इवेन विभक्त्यलोपः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेति वार्ति-
केन स एव शिष्यते । येमिरे, यमुउपरमे, तिरु तिरुः (पां ८ । १ । २८ ।)
इति निघातः ॥ १ ॥

द्वितीयाम्यचमाह यत्सानोः सानुमारुहत्
यजमानः सोमवल्ली समिदाद्याहरणाय एकस्मात् पर्वतभागादपर-
पर्वतमारुहवान्, तथा भूरि प्रभूतं कर्त्वं कर्म सोमयागरूपं अस्पृष्ट
क्षुष्टवान् उपक्रान्तवानित्यर्थः, तत्तदानीमिन्द्रः अर्थं यजमानस्य प्रयो-
जनं चेतति जानाति, ज्ञात्वा च कामानां वर्धिता सन् यूथेन मरुद्गणेन

१३१ युक्त्वा हि केशिना हरी वृषणा कक्ष्यप्रा १
अथा न इन्द्र सोमपा गिरामुपश्रुतिं चर ॥

सह एजति कम्पते, स्वस्थानाद्यक्षभूमिमागन्तुमुद्यद्ब्रह्मार्थः । सानोः, वयुदाने, सनोति ददाति निवसतामवकाशमिति सानुः, दृ सनि जनि चरि चटि वहिभ्यो जुग, जित्त्वादुपधायाद्विः जित्त्वादाद्युदात्तश्च । आरहत्, वृक्षेर्लङि तिपि शपि सञ्ज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति परि- भाषया लघूपधगुणो न भवति, लुङ् लङ् लङ्क्ष्वडुदात्तः, सति शिष्ट- त्वात् स एव शिष्यते, निपातैर्यद्यदिहन्त (पां ८।१।१०) इति निपा- तयुक्तस्य तिङोऽनुदात्तत्वनिषेधात् निघातो न भवति । भूरि, अदिशदिभूयुभिभ्यः क्रिन्, कित्त्वाद्गुणाभावः, नित्त्वादाद्युदात्तः । अस्पष्ट, स्पृशस्पर्शनोपक्रमयोः, खरितजितः (पां १।३।७२) इत्या- त्मनेपदं, लङ् प्रथमपुरुषैकवचनं, त, बज्जलं कन्दसीति श्रपोलुक्, ब्रह्मादित्वात्स्यस्यत्वयुत्वे, लुङ् लङ् लङ्क्ष्वडुदात्तः (पां ६।४।७) इत्याडागम उदात्तः स एव शिष्यते, अनुषङ्गे यच्छब्दयोगान्निघाता- भावः । कर्त्तुं, हुक्कजकरणे, अन्येभ्योऽपि दृश्यते (पां ३।१।१७८) इति क्रिप्, गुणोरपरत्वं, क्रिपः सर्वापहारी लोपः, करोभावः कर्त्तुं व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं * कृत्यार्थत्वनक् । अर्थं, अर्त्तः उषिकुषिगर्त्तिभ्यस्थन्, नित्त्वादाद्युदात्तः । यूथेन, तिथष्टगूथयूथप्रोधा इति यक् प्रत्ययान्तो निपातितः । दृष्टिः, निरित्यनुदत्तौ, स्पृशिविभ्यां किदिति निप्रत्य- यान्तः, कित्त्वाद्गुणाभावः प्रत्ययस्वरैरान्तोदात्तः । एजति, एज्कम्पने, तिङु तिङ इति निघातः ॥ २ ॥

इतीयाम्चमाह युक्त्वा हि केशिनेति । हे सोमपा सोमपानयुक्तेन्द्र, हरी, त्वदीयाश्चै युक्त्वाहि, सर्वथा संयोजय, अथानन्तरं नोऽस्मदी- यानां गिरां स्तुतोनां उपश्रुतिं समीपे अवगममुद्दिश्य चर तत्प्रदेशं गच्छ । कीदृशौ हरी, केशिना स्तान्धप्रदेशे लम्बमानकेशयुक्तौ । पुनः कीदृशौ, वृषणा सेचनसमया युवानौ । पुनरपि कीदृशौ, कक्ष्यप्रा अश्वस्योदरबन्धनरज्जुः कक्षा, तत्रभवः कक्ष्यस्तस्य पूरकौ पुष्टाङ्गावि- त्त्वर्थः । युक्त्वा, असौलोपश्चान्दसः, सतिशिष्टत्वेन प्रत्ययस्वरः शिष्यते ।

१ ४ १ एहि स्तोमां अभिस्वराभिगृणीत्यास्व ।

ब्रह्म च नो वसो सचेन्द्र यज्ञं च वर्धय ॥

द्युचोऽतस्तिष्ठः (पां ६ । ३ । १३५ ।) इति संहितायां दीर्घत्वं ।
 केशिना, प्रशस्ताः केशा अनयोः सन्तीति मत्वर्थीय इति प्रत्ययः, प्रत्य-
 यस्वरः, सुपांसुगित्यादिना द्विवचनस्याकारादेशः । वृषणा, एषु वृष-
 ऋषु सेचने, कनिन्यु वृषि तद्धि राजि धन्वि द्यु प्रति दिव इति कनिन्-
 प्रत्ययः, ज्ञित्यादिर्निवृत्तं (पां ६ । १ । १६७) इति निच्चादाद्युदात्तः, वर-
 सपूर्वस्य निगमे (पां ६ । ४ । ६ ।) इति उपाधायाः पक्षो दीर्घाभावः,
 पूर्ववदाकारः । कक्ष्यप्रा, कक्ष्योर्भवं कक्ष्यं सूत्रं, तत्प्रातः पूरयतः पुष्ट-
 त्वादिति कक्ष्यप्रा, प्रापूरणे, आतोऽनुपसर्गेकः (पां ३ । २ । ३) इति कप्रत्ययः
 कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरैरान्तोदात्तत्वं, आकारः पूर्ववत् । अथ, निपातस्य
 च (पां ६ । ३ । १३६ ।) इति संहितायां दीर्घः । नः, अनुदात्तं सर्वम-
 पादादौ (पां ८ । १ । १८ ।) इत्यनुवृत्तौ, बज्रवचनस्य वस् नसौ (पां
 ८ । १ । २१ ।) इति नसादेशोऽनुदात्तः । इन्द्र, सोमपा, उभौ आम-
 न्वितस्य चेति सर्वानुदात्तौ । गिरां, सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः
 (पां ६ । २ । १६८ ।) इति विभक्तिरुदात्ता । उपशब्दे निपातत्वा-
 दाद्युदात्तः । श्रुतिशब्देन प्रादिसमासे प्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ते, तादौ च
 नितिह्रस्वतौ (पां ६ । १ । ५० ।) इति तुवर्जितवादिपरत्वाद्गतेः प्रकृ-
 तिस्वरः । चर, निघातः ॥ ३ ॥

विशेषविनियोगस्तु यत्र श्रौतो न सूत्रितः । स्मार्त्तं तत्र विज्ञा-
 नीयादृग्विधानादिसूत्रतः । एहि स्तोमानित्युभेवा सूत्रे विशेषाका-
 रेण न विनियुक्ता, साधारणविनियोगस्तु ब्रह्मयज्ञादौ सर्वत्रानुसन्धेय-
 स्तामेतां सूक्तगतां चतुर्थीम्वचमाह एहि स्तोमानिति । हे वसो
 निवासकरणभूतेन्द्र, एहि अस्मिन् कर्मण्यागच्छ, आगत्य च स्तोमा-
 नुद्गाढप्रयुक्तानि स्तोत्राणि अभिस्वर अभिलक्ष्य प्रशंसास्वरूपं शब्दं
 कुरु । तथाध्वर्युमभिलक्ष्य गृणीहि शब्दं कुरु । तथा होढप्रयुक्तानि
 श्रद्धाणि आ अभिलक्ष्य ब्रह्म एहि शब्दं कुरु । परितोषेण सर्वान्व-
 त्विजः प्रशंसेत्यर्थः । तत ऊर्ध्वं, नोऽस्माकं ब्रह्म प्राप्तं च यज्ञश्चानुष्ठेय-
 मानं कर्म च सचा सह वर्द्धय, साकृत्वसम्पादनेन यज्ञं वर्द्धयित्वा
 तत्फलमग्नय प्रवर्द्धं कुरु । अन्यइत्यादिष्वष्टाविंशति सङ्ख्याकेष्वग्नयानामसु

१ ५ १ उक्थमिन्द्राय शंस्यं वर्धनं पुरुनिःषिधे १

शत्रो यथा सुतेषु णो रारणत्सख्येषु च ॥

ब्रह्म वर्ध इति पठितं । इहि, इय् गतौ, सेहिः, हेरमिष्वेन छित्वा-
द्रुणाभावः, निघातः, आखासहगुणः, एकादेश उदात्तोदात्त इत्यु-
दात्तः । सोमान्, अर्त्तिस्तुष्टित्वादिना मन्, निष्वादाद्युदात्तः, उत्त-
रपदेन संहितायां नकारस्य, दीर्घादटिसमानपादे (पां ८ । ३ । ६) इति
यत्वं, अतोऽटिनिष्त्वं (पां ८ । ३ । ३) इत्याकारस्य सानुनासिकता, भो
भगो अधो अपूर्वस्य योऽग्नि (पां ८ । ३ । १०) इति यत्वं, तस्य,
लोपः शाकल्यस्य (पां ८ । ३ । १६) इति लोपः, तस्यासिद्धत्वात् खरसन्धिर्न
भवति । अभि, एवमादीनामन्त इत्यन्तोदात्तः । खर, खृ शब्दोप-
तापयोः निघातः । आभ इतिगतं । गृणीहि, गृण्ये, सेह्यमिष
(पां ३ । ४ । ८०) इति हिः, क्वादिभ्यः आ, ईहल्यघोः (पां ६ । ४ ।
११३) इतीत्वं, पादौनां ऋस्वः (पां ७ । ३ । ८०) इति ऋकारस्य
ऋकारः, ऋवर्णाच्चेति वक्तव्यमिति यत्वं, तिङ् तिङ इति निघातः ।
खव, खण्ये, सेह्यमिष (पां ३ । ४ । ८०) इति सेहिः, अपि प्राप्ते
व्यत्ययेन शः, तस्य छित्त्वेन गुणाभावादुवडादेशः, अतो हेः (पां ६ ।
४ । १०५) इति हेर्नुक्, तिङ् तिङ इति निघातः । ब्रह्म, बृह बृहि
बृजौ सर्वधातुभ्यो मनिन्नित्यनुत्तौ, वृहेर्नाच्चेति मनिन्, तत्सन्नि-
योगेन नलोपः, अमागमश्च, मिदचोऽन्यात् परः (पां १ । १ । ४७) ।
इति ऋकारात् परो यथादेशः, मनिनो निष्वादाद्युदात्तत्वं । वसो,
आमन्वितनिघातः । यज्ञं, यजया च् खच प्रवचर्चश्च (पां ७ । ३ । ६६) ।
इति नङ्, प्रत्ययखरः । वर्जय, निघातः, अत्र चकारद्वयश्रवणादि-
यमेवतिङ्विभक्तिः पूर्ववाक्येऽनुषङ्ग्यते, अतोऽनुषङ्गत्वात् प्रथमां न
श्रुतेत्यश्रुतायाश्च वा योगे प्रथमेति निघातनिषेधो न भवति ॥ ४ ॥

अभिज्ञवषट्पङ्क्तौ केषु अष्टावाकस्य तृतीयसवने उक्थमिन्द्राय
शंस्यमित्यनुपपत्तुः एह्यमिति खण्डे इन्द्रं विन्वा अवीरधन् उक्थ-
मिन्द्राय शंस्यमिति सूत्रितं, तस्मिन्नुच्चे प्रथमा वृत्ते पञ्चमीष्टपमाह
उक्थमिन्द्रायेति । इन्द्रायेन्द्रार्थं वर्जनं वृद्धिसाधनं उक्थं शस्त्रं
शंस्यं अस्त्राभिः शंसनीयं । कीदृशायेन्द्राय, पुरु निःषिधे बहूनां
अचूनां निषेधकारिणे । शक्र इन्द्रो नोऽस्मदीयेषु सुतेषु पुत्रेषु सख्येषु

च सखित्वेऽपि, यथा येन प्रकारेण रारणत् अतिशयेन शब्दं
 कुर्यात्, तथा शंस्यमिति पूर्वैयान्वयः, अस्मदीयेन शस्त्रेण परितुष्ट
 इन्द्रोऽस्माकं पूत्रान् अस्मत्सखाणि च बद्ध्वा प्रशंसतित्यर्थः। उक्तं,
 वचेऽस्यक् प्रत्ययः, प्रत्ययस्वरः। शंस्यं, शंसस्तुतौ, ग्यन्तादचोयदत्, योर-
 निटोति खिलोपः, तित्त्वरिते प्राप्ते, यतोनावः (पां ६।१।२१३।)
 इत्याद्युदात्तत्वं। वर्जनं, करणाधिकरणयोश्च (पां ३।३।११७।)
 इति करणेऽल्युट्, जितोतिप्रत्ययात् पूर्वस्योदात्तत्वं। पुरुनिष्पिधे, बहूनां
 शत्रूणां निषेधकाय, विधुगत्यां, धात्वादेः घः सः (पां ६।१।६४।)
 इति घस्य सत्वं, अत्र निरित्युपसर्गस्य निशब्दसमानार्थस्य प्राक्प्रयोगः,
 क्षिप्चेति क्षिप्, क्षिपः सर्वापहारीलोपः, कुगतिप्रादयः (पां २।२।
 १२८) इति प्रादिसमासः, निसः सकारेण ह्यो व्यवधानं छान्दसत्वाद-
 नादृत्य, उपसर्गात् सुनेति (पां ८।३।६५।) इत्यादिना धातुसकारस्य
 सत्वं, निसः सकारस्य, द्युनाद्युः (पां ८।४।४१।) इति द्युत्वं, पुरुशब्देन
 कर्मणि घञन्तेन समासः, विधोधातुस्वरेशोदात्तत्वं, निःविध इति
 प्रादिसमासे कृते छदुत्तरपदप्रकृतिसवरत्वं, छद्गृह्ये गतिकारकपूर्व-
 स्यापि यद्व्यात् पुनः कारकसमासेऽपि स एव स्वरः। शक्नोतीति शक्ताः,
 रूपायितश्चि वञ्चि शक्तीत्यादिना रक्प्रत्यय सौणादिकः, प्रत्यय स्वरः।
 यथा, प्रकारवचने थाल्, जित्वरेण प्रत्ययात् पूर्वोऽकार उदात्तः।
 सुतेषु, क्तः, प्रत्ययस्वरेशोदात्तः। नसो नकारस्य, नश्च धातुस्थोऽनुभ्यः
 (पां ८।४।२७।) इति संहितायां ऋत्वं। रारणत्, रणधातुः शब्दा-
 र्थकः, धातोरेकाचोऽहनादेः क्रियासमभिहारे यङ् (पां ३।२।२९।)
 इति यङ्, यङोऽचिच (पां ३।४।७४।) इति तस्य जुक्, प्रत्यय-
 यक्षणेन द्विर्भावो ह्नादिशेषः, दीर्घोऽङ्कितः (पां ७।४।८३।) इति
 दीर्घः, प्रत्यययक्षणेन, सनाद्यन्ता धातवः (पां ३।१।३९।) इति
 धातुसञ्ज्ञायां, जिङर्थे जेट् (पां ३।४।७।) इति हेतुहेतुमद्भाव-
 यक्षणे जिङर्थे जेट्, अत्र हि इन्द्रकर्तृकं रारणानमुक्त्वशंसनस्य
 कर्त्तव्यत्वेन हेतुः, जेटस्तिप्, इतश्चलोपः परस्मैपदेषु (पां ३।४।
 ८७।) इति इकारलोपः, जेटोऽडाटौ (पां ३।४।८४।) इत्याडागमः,
 कर्त्तरिश्च तस्य, चर्करीतं परस्मैपदमदादिवच द्रष्टव्यमिति वार्त्ति-
 केनादादिवद्भावात्, अदिप्रभृतिभ्यः शपः (पां २।४।७२।) इति
 शपः प्रातोऽनुक्, बद्धं छन्दसीति निषिध्यते, शपोऽनुदात्तत्वाद्वा-
 तोरन्तउदात्त एव शिष्यते, शपो नसार्वधातुकस्य व्यवधानात् तत्र परतो

१ ६ १ तमित्सखित्व ईमहे तं राये तं सुवीर्ये १

स शक्र उत नः शक्रदिन्द्रो वसु दयमानः ॥ १६ ॥

विधीयमानं, अभ्यस्तानामादिः (पां ६।१।१८६।) इत्याद्युदात्तत्वं न भवति, न च तिङ् तिङ् इति निघातः, अत्र यथाशब्दयोगेन, यावद्यथाभ्यां (पां ८।१।३७।) इति निषेधाच्चवायोगे प्रथमेति वा च निघातो न भविष्यति, तत्र ह्युत्तरवाक्ये सख्येषु चेति चानुक्तव्य-
भक्त्यपेक्षया इयं प्रथमा तिङ्विभक्तिः । सख्येषु, सख्युः कर्म्मणि सख्यानि तेषु, कर्म्मणि चेत्यनुवृत्तौ, सख्युः (पां ५।१।१२६।) इति सखिशब्दाद्यः प्रत्ययः, तत्र भसञ्ज्ञायां, वस्ये, त च (पां ६।४।१४८।) इतीकारलोपः, प्रत्ययस्वरः ॥ ५ ॥

षष्ठीमचमाह तमित्सखित्व इति । सखित्वे निमित्तभूते सति तमित् तमेवेन्द्रं ईमहे प्राप्नुमः, तथा राये धनार्थं तमीमहे, तथा सुवीर्ये शोभनसामर्थ्यनिमित्तं तमीमहे, उत अपि च, शक्रः शक्तिमान् स इन्द्रो नोऽस्मभ्यं वसु धनं दयमानः प्रयच्छन् शक्रदस्मदीयरक्षणे शक्तोऽभूत् । सप्तदशसु याङ्गाकर्म्मसु ईमहे याचामीति पठितं, तदनुसारं याचामाह इति व्याख्येयं । सख्युर्भावः सखित्वं, तस्य भाव-
स्त्वतलौ (पां ५।१।११६।) इति त्वः, प्रत्ययस्वरणोदात्तः । ईमहे, ईङ् गतौ, डिच्चादात्मनेपदं, दिवादिभ्यः श्यन् (पां ३।१।६६।) इति श्यन्, वज्जलं कृन्दसीति श्यनोलुक्, तिङ् तिङ् इति निघातः । राये, ऊडिदं (पां ६।१।१७१।) इति विभक्त्युदात्तत्वं । सुवीर्ये, सुवृवीर्यं यस्यासौ सुवीर्यः, भविष्यवाचिनानेन भावो लक्ष्यते, सुवी-
र्यत्वायेत्यर्थः, वज्जलीहावित्यनुवृत्तौ, वीरवीर्यौ च (पां ६।२।१२०।) इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । शक्रोतीति शक्रः, रूपायितश्चि वच्चि शक्रोत्यादिना रक्प्रत्यय औगादिकः, प्रत्ययस्वरः । शक्रत्, शक्रश्रुतौ, धातुसम्बन्धा-
धिकारे, कृन्दसि लुङ् लङ् लिटः (पां ३।४।६।) इति लुङ्, यतः शक्रोति अतस्तमीमहे इति धातुसम्बन्धः, लुङ्स्तिप्, पुष्पादिद्यु-
ताद्युदितः परस्मैपदेषु (पां ३।१।५५।) इति च्नेरडादेशः, वज्जलं कृन्दसीत्यडागमाभावः, तिङ् तिङ् (पां ८।१।२८।) इति निघातः । वसु, निदित्यनुवृत्तौ वसेरप्रत्ययः, निच्चादाद्युदात्तत्वं । दयमानः, दय दान गति रक्षणे हिंसा दानेषु, अनुदात्तेच्चादात्मने-

१ ७ १ सुविवृतं मुनिरजमिन्द्र त्वादातमिद्यशः ।

गवामप ब्रजं वृधि कृणुष्व राधो अद्रिवः ॥

पदं, लटः शानजादेशः, शपः पित्वादनुदात्तत्वं, शानचञ्चित इत्य-
न्तोदात्तत्वं बाधित्वा, तास्यनुदात्तेऽङिददुपदेशात्तत्सार्वधातुकानुदात्त-
महन्विहोः (पां ६ । १ । ११८ ।) इति लसार्वधातुकत्वादनुदात्तत्वं,
धातुस्वर एव शिष्यते ॥ ६ ॥ इति प्रथमस्य प्रथमे एकोनविंशो वर्गः ॥

गायन्तीति सूक्ते सप्तमीष्टमाह सुविवृतमिति । हे इन्द्र, यशोऽन्नं
कर्मफलभूतं सुविवृतं सुखं सर्वत्र प्रवृत्तं । मुनिरजं सुखेन निःशेषं
प्राप्तुं शक्यं । त्वादातमित्, त्वया श्लाघितञ्च सम्पन्नमिति शेषः । इतः परं
क्षीरादिरसलाभार्थं गवां ब्रजं निवासस्थानं अपवृद्धि अपवृतमुख-
मुद्घाटितद्वारं कुरु । हे अद्रिवः पर्वतोपलक्षितवक्ष्युक्तेऽन्न राधो धनं
कृणुष्व सम्पादय । सुविवृतं, वृज् वरणे, कर्मणि क्तः प्रत्ययः, विशब्देन
प्रादिसमासः, विवृतमित्यत्र छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरं बाधित्वा कर्मवा-
चिनि क्तान्ते परतः, गतिरनन्तरः (पां ६ । २ । ४६ ।) इति पूर्वपदप्रकृ-
तिस्वरे प्राप्ते, परादिश्चन्दसि बङ्गलं (पां ६ । २ । १६६ ।) इति ऋकार
उदात्तः, पुनः सुशब्देन समासे छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण स एव ऋकार
उदात्तः । ननु वृतमित्येव छदन्तं नतु विवृतमिति, प्रत्ययग्रहणे यस्मात्
सविहितस्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणमिति वचनात् सुविवृतमित्यत्र च
समासे वृतमित्येतावन्मात्रं नोत्तरपदं किन्तु विवृतमिति, तत्कथं छदु-
त्तरपदप्रकृतिस्वरत्वमिति चेत्, तदुच्यते, प्रत्ययग्रहणपरिभाषापवा-
देन छद्ग्रहणे गतिक्कारकपूर्वस्यापि ग्रहणमित्यनेन विवृतमित्यस्यापि
छदन्तव्यपदेशोपपत्तेः । ननु विवृतमित्यस्य यथा छदन्तव्यपदेशः, एवं
क्तान्तव्यपदेशोऽप्यस्ति तथैव परिभाषया, तथाच कर्मणि क्तान्ते उत्त-
रपदे परतो गतिरनन्तर इति सुशब्दस्य प्रकृतिस्वरः प्राप्नोति, न
चात्रापि परादिश्चन्दसि बङ्गलमित्येवं नास्ति निस्तारः । तथा हि सति
सुविवृतमित्यत्र विवृतमित्येवोत्तरपदमिति विवृतमिति समासे यद्यपि
ऋकार एवोदात्तः स्यात्, विवृतमिति ऋकारः पदादिर्भवति, तथापि
सुविवृतमिति समासस्य सतिशिष्टत्वेन बलीयस्त्वात् तत्रत्य एवोत्त-
रपदादौ इकार एवोदात्तस्वरेण भवितव्यमिति, उच्यते, गतिरन-
न्तर इत्यत्र क्तानुवृत्तेः क्तग्रहणे छद्ग्रहणपरिभाषा नाश्रीयते, तदाश्रयणे

अवहितगतावपि प्रकृतिसखरे सत्वनन्तरग्रहणमनर्थकं स्यात्, अने-
नैव चाभिप्रायेणानन्तरग्रहणस्य प्रयोजनमभ्युद्धृतमित्यत्र अवहित-
स्याभिप्रायस्य माभूदिति प्रत्युदाहृतं, तस्मात् सुविद्यतमिति ऋकार
एवोदात्त इति स्थितं । सुनिरजं, अनायासेन निरवशेषं प्राप्यं,
अजगतिक्षोपययोः, सुनिसोरुपसर्गयोः प्राक्प्रयोगः, ईषदुसुषु-
क्षश्चाक्षार्थेषु खल्, (पां ३।१।१२६।) इति खल् । न चात्र सुश-
ब्दस्य निसाध्यवधानं शङ्कनीयं, सुशब्दस्य ह्युपपदमात्रं खलोनिमित्तं
नानन्तर्यं, अतएव सुपरिहरं दुष्परिहरमित्यादयः प्रयोगा इति,
पूर्ववद्वृत्तिसमासे, णिति (पां ६।१।१८३।) इति प्रत्ययात् पूर्वमु-
दात्तमिति धात्वकार उदात्तः, निसासमासे छदुत्तरपदप्रकृतिसखरेण
स एव शिष्यते, पुनः सुशब्देन समासे छद्रुहणे गतिकारकपूर्वस्यापि
ग्रहणमिति परिभाषया छदुत्तरपदप्रकृतिसखरेण स एव शिष्यते ।
त्वादातं, त्वया शोधनेन विशदीकृतं, दैप् शोधने, आदेच उपदेशे-
ऽश्रिति (पां ६।१।४५।) इत्यात्वं, सत्यपि हि पकारे, नामुबन्ध-
क्तमनेजन्तत्वेजन्त एवायं, निष्ठा (पां ३।१।१०२।) इति
कर्मणि क्ताः, दाधाध्वादाप् (पां १।१।२०।) इत्यत्रादाप् इति निषे-
धेन घुसञ्ज्ञाया अभावात्, दोदहोः (पां ७।४।४६।) इति ददा-
देशो न भवति । ननु दाम् खवन इति प्रतिपदोक्तस्यैव दापस्त-
त्रादाबिति निषेधः, न पुनर्लक्ष्यिकस्य दैपः, लक्ष्यप्रतिपदोक्तयोः प्रति-
पदोक्तस्यैव ग्रहणं, नतु लक्ष्यिकस्येति नियमादिति चेन्न, गापा-
दाग्रहणेष्वविशेष इति वार्तिकेन प्रतिप्रसवात्, युष्मच्छ्वात्तृतीयै-
कवचनस्य, सुपांसुगिति ङादेशः, त्वमावेकवचने (पां ७।१।८७।)
इति मपर्यन्तस्य त्वादेशः, अतोगुणे (पां ६।१।८७।) इति पर-
रूपत्वं, भसञ्ज्ञायां, टेः (पां ६।४।४३।) इत्यदसोऽकारस्य जोषे
उदात्तनिवृत्तिसखरेणाकार उदात्त, कर्तृकारणे कृतावङ्गणं (पां १।१।
१२।) इति ढतीयासमासः, तत्पुरुषे कृतिवङ्गणं (पां ६।३।१४।)
इति तृतीयाया अणुक्, कृदुत्तरपदप्रकृतिसखरे प्राप्ते, तृतीया कर्मणि
(पां ६।१।४८।) इति पूर्वपदप्रकृतिसखरत्वं । यश्च, अश्रुत्याप्तौ, अशे-
र्देवने शुट्चेकसुन्, तत्प्रयोगेन धातोर्यङागमः, निष्वादाद्युदात्तत्वं ।
गर्भा, प्रातिपदिकसखरः, सावेकाच इति विभक्त्येवदात्तत्वं प्राप्तं, न
मोन्धनसावर्णेति निषिध्यते । वधि, वज्रवरणे, अष्टद्वयं पुक् वृथ्यन्दसि
(पां ६।४।१०२।) इति हेर्धिरादेशः, वङ्गसङ्घर्दसीति त्रोरपि

१८१ न हि त्वा रोदसी उभे ऋधायमाणमिन्वतः ।
जेषः स्वर्वतीरपः सं गा अस्मभ्यं धूनुहि ॥

कुक्, निघातः । कृशुब्ध, कृविहिंसाकरणयोश्चेति धातुः, इदितो-
नुम्, व्यत्ययेनात्मनेपदं, कोटस्थास्, यासक्ते (पां ३।४।८०।) इति
यासः से आदेशः, सवाभ्यां वामौ (पां ३।४।६१।) इति व आदेशः,
कर्त्तरि श्रमि प्राप्ते, धिन्विकृत्योरच (पां ३।१।८०।) इत्यु प्रत्ययः,
तत्प्रभियोगेन वकारस्थाकारः, तस्य, अतोऽलोपः (पां ६।४।४८।)
इति लोपः, अचः परस्मिन् पूर्वविधौ (पां १।१।५७।) इत्यकार-
लोपस्य स्थानिवद्भावात्तद्धूपधगुणो न भवति, अत्र सतिश्रित्स्वर-
वर्णयस्त्वमन्यत्र विकारयोभ्य इति सति श्रित्मपि विकारणस्वरं बाधित्वा
लङ् एव प्रत्ययाद्युदात्तत्वं । राधः, असुमन्तो निच्वादाद्युदात्तः ।
अद्रिवः, अद्रिवृष् तदस्यास्तीति मतुप्, कृन्दसीरः (पां ८।२।
१५। इति मस्य वत्, सम्बुद्धौ, उगिदघां (पां ७।१।७०।) इति गुम्,
हृन् आदिसंयोगान्तलोपो, मतुवसोरसम्बन्धौ कृन्दसि (पां ८।३।
१।) इति वत्, विसर्जनीयः, आमन्वितस्य चेति निघातः ॥ ७ ॥

अष्टमीभ्यमाह न हि त्वेति । हे इन्द्र, ऋधायमाणं शत्रुबधं
कुर्वाणं त्वां रोदसी द्यावापृथिव्यावपि त्वदीयं महिमानं नहि
इन्वतः, व्याप्तुं न समर्थे इत्यर्थः, तादृशत्वं सर्वतीः सर्वोक्त्युक्ता
अपो दृष्टिरूपाः जेषो जयेः, प्रेरयेत्यर्थः, अपां स्वर्गसम्बन्धश्चान्यत्र
दिवो दृष्टिं * आवयति सतमिति, किञ्च दृष्टिप्रदानाच्चाप्तसम्पत्तेरुद्धं
अस्मभ्यं क्षीरादिरसप्रदा गाः संधूनुहि सम्यक्प्रेरय । नहि, नजो
हि शब्देन, सहस्रपा (पां २।१।४।) इति समासः, समासत्वादन्तो-
दात्तत्वं । त्वा, अनुदात्तं सर्वमित्यनुदत्तौ, त्वामौ द्वितीयाया इति
त्वादेशः । रोदसी, रदेरसुन्, निच्वादाद्युदात्तः, उगितच (पां ४।१।
६।) इति लोप् । उभे, प्रातिपदिकखरेणान्तोदात्तः, समासएकदेश
उदात्तः । ऋधायमाणं, नून् हन्तीति ऋधा, अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते (पां ३।
२।७५।) इति विच्, दृशियद्वात्यविध्यन्तरोपसङ्गहृत्कार्यत्वात्प्रकार-
लोपो हकारस्य च घकारः, अन्धघा ऋधा भवतीत्यभूततद्भावे, जोहि-

१ ६ १ आश्रुत्कण शुधी हवं नू विद्वधिष्व मे गिरः १
इन्द्र स्तोममिमं मम कृष्वा युजश्चिदन्तरं ॥

तादिडाज्भ्यः क्यष् (पां ३।१।१३।) इति क्यष्प्रत्ययो भवति, सङ्घा-
कृतिगणः, लोपश्च हलइत्यनुवृत्तेर्नकारलोपश्च, वाक्यवः (पां १।१।
६०।) इत्यात्मनेपदं, लटः शानच्, शपोऽदुपदेशात् पराच्ञानचो लसा-
र्वधाकानुदात्तत्वं, क्यवः प्रत्ययस्वरः, एकादेशस्योदात्तत्वं । इन्वतः,
इति व्याप्तिः, इदितो नुम्धातोः (पां ७।१।५८।) इति नुम्, शपः
पित्वादनुदात्तत्वं, लडादेशस्य तसश्च लसार्वधातुक्स्वरणे धातुस्वर एव
शिष्यते, हिचेति निधेधात्तिङ् तिङ् इति निघातेः न भवति ।
जेघः जयेः, प्रार्थनायां, लिङर्थे लेट् (पां ३।४।७) इतिलिङर्थे-
लेट्, तस्य मध्यमपुरुषैकवचनं सिप्, इतश्चलोपः परस्मैपदेषु (पां
३।४।६७।) इति इकारलोपः, कर्त्तरि शपि प्राप्ते तदपवादः,
सिष्णुञ्जं लेटि (पां ३।१।३४।) इति सिप्, अडागमस्यानुदात्त-
त्वाद्भातुस्वर एव शिष्यते । सर्वतीः, खरासामस्तीति सर्वत्वः, न्यङ्स्वरौ
खरिताविति पिट्स्त्रजेण खरश्चब्दः खरितः, मतुपङ्डीपौ पित्वादनु-
दात्तौ, संहितायां, खरितात् संहितामनुदात्तानां (पां १।२।३६।)
इत्येकश्रुतिः खरित एव शिष्यते । अपः, ऊडिदमित्यादिना विभक्तौ-
दात्तत्वं । धूनुहि, धूञ्कम्पने, लोटः सिप्, सेह्यपिच (पां ३।४।
८७।) इति सेह्यैरादेशः, खादिभ्यः श्रुः (पां ३।१।७३।) इति श्रुः,
उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् (पां ६।४।१०६।) इति प्राप्तस्य लुक्-
प्रान्दसत्वादभावः ॥ ८ ॥

अभिज्ञवघडहस्योक्थेषु तृतीयसवनेऽच्चावाकस्य घटस्तोत्रियानु-
रूपयुगलेषु द्वितीयस्मिन् युगलस्याश्रुत्कर्णेति ढषोऽनुरूपः, एङ्गच्छिति
खण्डे शुधीहवन्तिरश्वा आश्रुत्कर्णशुधीहवमिति सूत्रितं, तस्मिंस्तुत्रे
प्रथमां, सूक्ते नवमीमृचमाह आश्रुत्कर्णेति । हे आश्रुत्कर्णं सर्वतः
ओतारौ कर्णौ यस्य तादृशेन्द्र, हवमस्मदीयमाङ्गानं नु क्षिप्रं शुधि
प्रहृणु, मे मम हेतुर्गिरश्चित्स्फुतीरपि दधिष्व चित्ते धारय, किञ्च
मम मदीयमिमं स्तोमं स्तोत्ररूपं वाक्समूहं युजश्चित् स्वकीयसत्त्वरपि
अन्तरं कृष्व आसन्नं कुरु, यथा वचनस्य प्रियं मन्यसे तददस्मदी-
यस्तुतिष्वपि प्रीतिं कुर्वित्यर्थः । आश्रुत्कर्णं, आ समन्ताच्छृणुत इत्याश्रुत,

११०१ विद्या हि त्वा वृषन्मं वाजेषु हवनश्रुतं ।
वृषन्मस्य हूमह उतिं सहस्रसातमां ॥

क्विप्, ऋक्स्य पिति क्विति तुक् (पां ६।१।७१) इति तुक्, तादृशौ
कथौ यस्य, आमन्वितस्य च (पां ८।१।१६।) इत्याद्युदात्तत्वं । अधि,
अश्रवणे, लोटोऽङि, अश्रवः ष्टच् (पां ३।१।७४।) इति विहितञो-
बङ्गलं कृन्सीति लक् तत्सन्नियोगश्रितत्वात् ष्टभावोऽपि निवर्तते,
अष्टाशुपुष्टं वृष्यकृन्सि (पां ६।४।१०२।) इति हेर्धिरादेशः,
सतिश्रितत्वात् प्रत्ययस्वरः, आमन्वितं पूर्वमविद्यमानवत् (पां ८।
१।७२।) इत्यविद्यमानवत्त्वेन पदादपरत्वात्तिङ् तिङइति निघातो
न भवति, संहितायां, अन्येषामपि दृश्यते (पां ६।३।१३७।) इति
दीर्घः । हवं, ऋज्यर्जायां शब्दे च, बङ्गलं कृन्सीत्यनेनानैमित्तिके
सम्प्रसारणे कृते पश्चादुकारान्तत्वेन, ऋदोरप् (पां ३।३।५७।)
इत्यप्प्रत्ययः, अपः पिप्वाद्वातुस्वरः । गू, संहितायां, ऋचि तुनुष
मक्षुतङ् कुत्रोरुध्याणां (पां ६।३।१३३।) इति दीर्घः । चित्, चादि-
रनुदात्तः । दधिव्य, दधातेर्लोट्, थासस्ते, सवाभ्यां वामौ, शपोः झुः,
अभ्यासस्य ऋक्सत्वादिः, कृन्स्युभयथा (पां ३।४।११७।) इत्यर्ज-
धातुकत्वस्यापि स्त्रीकारादिडागमः, आकारलोपः, निघातः । मे, तेमया-
वेकवचनस्य (पां ८।१।२२) इति षष्ठेकवचनान्तस्यास्मच्छस्य मे आदे-
शोऽनुदात्तत्वञ्च । मम, तवममौ डसि (पां ७।१।६६।) इत्यनेन
मपर्यन्तस्य ममादेशः, प्रातिपदिकखरेणान्तोदात्तत्वे प्राप्ते, युष्मदस्मदो-
डसि (पां ६।१।२११।) इत्याद्युदात्तत्वं । छव्य, डुक्छञ् करणे,
लोट्, थासस्ते, सवाभ्यां वामौ, शपो बङ्गलं कृन्सीति लुक्, सति
श्रितत्वात् प्रत्ययस्वरः, पदादित्वाच्च निघातः । युजः, सावेकाच इति
विभक्तोरुदात्तत्वं । अन्तरं, वृषादित्वादाद्युदात्तः ॥ ६ ॥

दशमीष्टचमाह विद्याहीति हे इन्द्र, त्वां विद्म जानीमः । कीदृशं
त्वां वृषन्मं, कामानामतिशयेन वर्धितारं । पुनः कीदृशं, वाजेषु
सङ्ग्रामेषु हवनश्रुतं, अस्मदीयस्याङ्गानस्य श्रोतारं । वृषन्मस्या-
तिशयेन कामादीनां वर्धितुस्तव उतिं रक्षामस्मद्विषयामुद्दिश्य हूमहे
त्वामाहुयामः । कीदृशीमूतिं, सहस्रसातमां अतिशयेन धनस-
हस्राणां दार्ढी । विद्या, विदोक्तोवा (पां १।४।५३।) इति

११११ आ तू न इन्द्र कौशिक मन्दसानः सुतं पिब । नयमायुः प्रसूतिर कृधी सहस्रसामृषिं ॥

मसो मादेशः, प्रत्ययस्वरैरान्तोदात्तः, ह्यचोऽतस्तिङः (पां ६।३।
१३५) इति संहितायां दीर्घः । वृषन्तमं, एषु वृषु ऋषु सेचने,
कनिन्यु वृषि तद्विराजि धन्विद्यु प्रतिदिवइति कनिन्, नित्वादा-
द्युदात्तः, तमपः पित्वात् स एव शिष्यते, अयस्सयादीनि क्न्दसि (पां
१।४।२०।) इति भत्वेन पदत्वाभावान्नलोपाभावः, पदत्वाच्चटि-
लोपाभावः । वाजेषु, वाजशब्दो वृषादित्वादाद्युदात्तः । हवनश्रुतं,
ऋष्यनुवृत्तौ, बज्जलं क्न्दसीति ल्युटि सम्प्रसारणं, हवनं प्रह्योतीति
क्लिप्, तुगागमः । वृषन्तमस्य उक्तं । ह्रमहे, ऋयतेर्बज्जलं क्न्दसीति
सम्प्रसारणं, श्रप इत्यनुवृत्तौ, बज्जलं क्न्दसीति श्रपोलुक् । ऊतिं, ऊति
यूति जूति सातीत्यादिना भावेक्तिन्नन्त उदात्तोनिपातितः । सहस्र-
सातमां, सहस्रं मनोतीति सहस्रसा, घणुदाने, धात्वादेः घः स
इति सत्वं, जन सन खन क्रम गमो बिट्, (पां ३।२।६७।)
इति बिट्, विष्टुनोरनुनासिकः स्यात् (पां ६।४।४१।) इत्याका-
रादेशः, ह्यदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं, तमपः पित्वात्तदेव शिष्यते ॥ १० ॥

एकादशीमृचमाह आ तू न इन्द्रेति । हे इन्द्र, तू क्षिप्रं नोऽस्मान्
प्रत्यागच्छेति शेषः, हे कौशिक कुशिकपुत्रेन्द्र, मन्दसानो हृष्टो भूत्वा
सुतमभिषुतं सोमं पिब, यद्यपि विश्वामित्रः कुशिकस्य पुत्रस्तथापि
तद्रूपेणैन्द्रस्यैवात्मन्नत्वात् कुशिकपुत्रत्वमविरुद्धं । अयं वृत्तान्तोऽनुक्रम-
णिकायामुक्तः, कुशिकस्त्वैधीरार्थिरिन्द्रतुल्यं पुत्रमिच्छन् ब्रह्मचर्यं चचार,
तस्य इन्द्र एव गाधीपुत्रो यज्ञे इति । हे इन्द्र, नयं सर्वैर्देवैः स्तुत्यं
कर्मानुष्ठानपरं आयुर्जीवितं प्रसूतिर प्रकर्षणं सद्यु वर्द्धय, ततो मां
सहस्रसङ्ख्याकलाभोपेतं ऋषिमतीन्द्रियद्रष्टारं ह्यधि कुरु । तू, संहितायां
ऋषि तुनुघमद्भुतङ् कुत्रोरुष्याणां (पां ६।३।१३२।) इति दीर्घः ।
नः, संहितायां, उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः (पां ८।४।६६।) इत्युदा-
त्तात्परस्यानुदात्तस्य स्वरितत्वं । इन्द्र, आमन्त्रित निघातः । कौशिक,
निघातः । मन्दसानो हृष्यन्, मदि स्तुति मोद मद स्वप्न कान्ति गतिषु,
असानजित्यनुवृत्तौ, ऋषि वन्धि मन्दि सहिभ्यः क्दिदित्यसानुच्प्रत्ययः,
चित्वादनोदात्तः । सुतं, प्रत्ययस्वरः । नयं, य स्तुतौ, अचोयत् (पां

११२१ परित्वा गिर्वणो गिर इमा भवन्तु विश्वतः ।
वृद्धायुमनु वृद्धयो जुष्टा भवन्तु जुष्टयः ॥ २० ॥

३।१।६७।) इति यत्, गुणः, वान्तोयिप्रत्यये (पां ६।१।७३।)
इत्यवादेशः, यतोनावः (पां ६।१।२१३।) इत्याद्युदात्तत्वं । आयुः,
उसिरित्यनुवृत्तौ, एतेर्णिच्चेत्यसिः प्रत्ययः, णित्त्वाद्वृद्धायादेशः, नित्त्वा-
दाद्युदात्तः । सू, निपातस्य च (पां ६।३।१३६।) इति संहितायां
दीर्घत्वं । तिर, तरतेर्यत्ययेन शः, ऋतइडातोः (पां ७।१।१००।)
इतीत्वं, अतोहेः (पां ६।१।१०५।) इति हेर्लुक् । कधी, डुक्कञ्-
करणे, बङ्गलं कृन्दसीति शपोलुक्, श्रु प्रष्टा पृष्ठ लभ्यश्चन्दसि (पां
६।४।१०२।) इति हेर्धिरादेशः । सङ्खसामित्युक्तपूर्वम् । ऋषिं,
ऋषगतौ, इन्नित्यनुवृत्तौ इगुपधात् किदिति कित्, कित्त्वादुणाभावः,
नित्त्वादाद्युदात्तत्वं ॥ ११ ॥

प्रवर्ये परित्वेयभिरुयात्, स्पृष्टोदकमिति खण्डे परित्वा गिर्वणो
गिरोऽधिद्वयोरदधात् उक्थं वच इति सूत्रितं, तथा हविर्ज्ञानप्रवर्तने
सेयं परिधानीया, हविर्ज्ञाने प्रवर्तयन्तीति खण्डे परित्वा गिर्वण इति
परिदध्यादिति सूत्रितं; तथा च ब्राह्मणं परित्वा गिर्वणो गिर इत्यु-
क्तमया परिदधतीति, तामेतां द्वादशीं चमाह परित्वेति । हे गिर्वणः,
अस्मदीयस्तुतिभागिन्द्र, विश्वतः सर्वेषु कर्मसु प्रयुज्यमाना इमा गिरो
ऽस्मदीयाः स्तुतयस्त्वां परिभवन्तु सर्वतः प्राप्नुवन्तु । कीदृशो गिरः,
वृद्धायुमनु, प्रवृद्धेनायुष्येणोपेतं त्वामनुवृत्त्य वृद्धयो वर्द्धमानाः,
किञ्चेता गिरो जुष्टास्त्वया सेविताः सत्यो जुष्टयोऽस्माकं प्रति हेतवो
भवन्तु । गिर्वणः, गीर्भिर्वण्यत इति गिर्वणः, वन घण सम्भक्तौ, सर्व-
धातुभ्योऽसुन्, गिर उपधाया दीर्घाभावश्चान्दसः, आमन्वितनि-
घातः । विश्वतः, जितेतिप्रत्ययात् पूर्वस्योदात्तत्वं । वृद्धायुं, वृधु वृद्धौ,
क्तप्रत्ययः, उदितोवा (पां ७।२।५६।) इति इटः क्ताप्रत्यये
विकल्पितत्वात्, यस्य विभाषा (पां ७।२।१५।) इति इडभावः,
प्रत्ययस्वरः, इगगतौ, कृन्दसीणः (पां ८।२।१५।) इत्युण्, *
णित्त्वादाद्युदात्तः, आयादेशश्च, वृद्धमायुर्यस्येति बङ्गव्रीहौ पूर्वपदप्र-

एकादशस्तोत्रं ।

१ १ १ इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्त्समुद्रव्यचसं गिरः ।
रथीतमं रथीनां वाजानां सत्पतिं पतिं ॥

छतिस्वरत्वं । वृद्धयः, वृधेः क्तिनि, तितुञ्जेत्यसि सु सरकसेषु च (पां ० । २ । ६ ।) इतीडभावः निच्चादाद्युदात्तत्वं । जुष्टाः, श्रौदितो निष्ठायां (पां ० । २ । १४ ।) इतीडभावः, जुष्टार्पितइत्यनुवृत्तौ, नित्यं मन्त्रे (पां ६ । १ । २१० ।) इत्याद्युदात्तत्वं । जुष्टयः, जुषीप्रोति-
सेवनयोः, क्तिन्, तितुञ्जेतीडभावः निच्चादाद्युदात्तः ॥ १२ ॥ इति प्रथमस्य प्रथमे विंशो वर्गः ॥ २० ॥

इन्द्रं विश्वा इत्यवृधन्त्सुक्तस्य मधुच्छन्दसः पुत्तो जेतनामक ऋषिः, तथाचानुक्रान्तं इन्द्रमष्टौ जेता माधुच्छन्दस इति, छन्दस्वानुसृभ-
मिति पूर्वसूक्तोक्तं, इन्द्रो देवतानुवर्त्तते, विनियोगस्तु महाप्रते निष्कोवत्ये छत्त्वं सूक्तं शंसनीयं उरू इति खण्डे शौनकेन सूत्रितं । इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्तिवानुसृभं तस्य प्रथमायाः पूर्वमर्द्धं शस्वोत्तरेणा-
र्द्धं नोत्तरस्याः पूर्वमर्द्धं व्यतिषज्जति, पादैः पादाननुसृपकारं प्रागु-
त्तमाया इति, ब्राह्मणश्च प्रथमारण्यके पठ्यते, प्रवोमह इति खण्डे इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्ति पदानुसृभ इति, तथा एवस्य पञ्चमेऽहनि निष्कोवत्ये शस्त्रे इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्तिनुरूपस्तुतः, स्तोमे वर्द्ध-
मानइतिखण्डे सूत्रितं, उपनो हरिभिः सुतमिन्द्रं विश्वा अवीवृध-
न्ति । अस्मिन् सूक्ते प्रथमाष्टचमाह इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्ति । विश्वाः सर्वा गिरोऽस्मदीयाः स्तुतय इन्द्रमवीवृधन् वर्द्धितवत्यः । कीदृशमिन्द्रं समुद्रव्यचसं, समुद्रवद्याप्तवन्तं । पुनः कीदृशं रथीनां रथयुक्तानां योद्धुणां मध्ये रथीतमं व्यतिशयेन रथयुक्तं । पुनः कीदृशं वाजानामग्नानां पतिं स्वामिनं । पुनः कीदृशं सत्पतिं, सतां सन्मा-
गवर्त्तिनां पाणकं । विश्वाः, विशेः क्तन्, नित्यस्वरः । अवीवृधन्, वृधे-
र्यिचि चडीट्, ऋदित्यनुवृत्तौ, नित्यं छन्दसि (पां ० । ४ । ८ ।) इति ऋकारस्य ऋकारविधानाक्तघूपधगुणाभावः, निघातस्वरः । समुद्र-
व्यचसं, व्यचेरसुन् गाङ्गुटादिभ्योऽञ्चिञ्छित् (पां १ । २ । १ ।)